

OudRhenen

jaargang 35 – januari 2016 – nr. 1

ARNHEM

BRAINICH & LEUSINK

Menthensteeg N° 7.

Voorpagina: Een foto uit ca. 1900 van de Kruisstraat, naar het noorden gezien. De Kruisstraat was vroeger langer en liep ongeveer tot het hart van de huidige rijbaan van de Frederik van de Paltshof.

Rectificatie: In het nummer van Oud Rhenen, september 2015-4, staat op bladzijde 11; 'afscheid van Ernst van Waveren met zijn vrouw J.G. Bouman.' Dit moet zijn; 'C.E.J. Seegers.'

Inhoud

4. **De beelden aan de Cuneratoren. Een verborgen verhaal?**
Joke Honders
11. **WAR (Werkgroep Archeologie Rhenen)**
OPGRAVING OP OPRIT GEDACHTENISKERK 19/10/2015
Ton van Drunen
12. **Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners**
De woning van de familie Volhardt in de Kruisstraat
Henk P. Deys, Jan Maarten Doorman en Ad J. de Jong
25. **'Tabak verbouwen, dat was niks voor mij. Paarden dat was alles'**
Voormalig stalhouder Arie van de Heuvel vertelt
Jan Maarten Doorman en Ben W. van Laar
30. **Jaarverslag 2015 van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.**
Gerrit H. van Nieuwenhuizen
34. **Financieel Jaarverslag 2015 van de HVOR**
Jaap Klootsema

Colofon

Oud Rhenen, tijdschrift voor de Historie van Rhenen, uitgegeven door de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken
www.oudrhenen.nl

Erevoorzitter dr. H. P. Deys
Ereleden W.H. Strous
Ing. H.B. Gieszen

bestuur
voorzitter
drs. W. A. van Ommeren

secretaris
ir. G.H. van Nieuwenhuizen
Rozenlaan 72
3911 DX Rhenen
(0317) 61 4273

penningmeester
J. Klootsema, Rhenen
(0317) 74 12 03,
ING-bank: NL70INGB000 1211163

ledenadministratie
drs. ing. A. Pilkes-van Delft,
(0317) 74 10 82

leden
J. M. D. Doorman
B.W. van Laar
N.G. van den Oosterkamp
A.P. de Ridder
mr. C. Waiboer

redactiecommissie
J. M. D. Doorman
B.W. van Laar

redactie-assistent
E. A. M. Vlak-Derksen

inleveren kopij
Paardenveld 19, 3911 XG Rhenen
b.van.laar2@kpnplanet.nl

grafisch ontwerp en lay-out
Michel Backus ('Idee en Ontwerp')

druk
Cunera b.v., Rhenen

© HVOR. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen dan na schriftelijke, voorafgaande toestemming van de redactie.

Auteurs die in dit tijdschrift publice- ren geven daarmee onvoorwaardelijk toestemming tot het in digitale vorm opnemen in openbare databases.

Jaargang 35, januari 2016, nr.1

De beelden aan de Cuneratoren

EEN VERBORGEN VERHAAL?

Joke Honders

Eén van de pareltjes aan de Nederrijn is de fraaie Cuneratoren van Rhenen. Al fietsend over de Betuwe bandijken zie je hem in de verte al hoog boven het landschap uitprijken. Helaas zullen we een paar jaar van dit fraaie landschapsbeeld verstoken zijn. De toren zit jammer genoeg op dit moment wegens een grootscheepse restauratie helemaal ingepakt. Daarmee hebben we ook geen zicht meer op de mooie heiligenbeelden die de toren sieren, en juist over deze beelden zal dit verhaal gaan.

DE HEILIGENBEELDEN

Vragen die ik mijzelf stelde met betrekking tot de beelden waren: welke heiligen staan er tegen de toren aan en stonden dezelfde heiligen er van oorsprong ook al op? Belangrijker nog was de vraag: waarom staan ze juist op die bewuste plaats? Was er soms sprake van een bepaalde volgorde? Was daar een reden voor? Zit er een verhaal achter die stand?

Ik ben niet de enige die zich hiermee beziggehouden heeft, want ook de beeldhouwer van de huidige beelden deed dat ooit om tot de keuze van de huidige veertien beelden te komen. De naam van die beeldhouwer is Meindert de Boer (*1927) uit Rotterdam. Met hem heb ik enige jaren geleden over deze materie gecorrespondeerd. Helaas is hij in mei 2015 overleden.

NIEUWE BEELDEN

Nadat de Cuneratoren in de oorlog aanzienlijke schade had opgelopen, werd na de restauratie in 1955 het plan opgevat om de oude beelden te vervangen. Men had blijkbaar, of na de brand in 1934 of na de oorlog, twee beelden zonder hoofd vervangen en naast hen, aan de andere kant van het

Afbeelding 1. Petrus en Ursula, twee van de vier moderne beelden die een korte periode op de toren stonden

Afbeelding 2. Meindert de Boer (1927-2015), de beeldhouwer aan het werk in zijn atelier. Hier is hij bezig met het beeld van Madonna met kind.

klankbord, eveneens een nieuw beeld geplaatst. Deze vier pasten qua stijl totaal niet bij de resterende oude beelden. Vandaar dat men kennelijk besloot tot een algehele vervanging (Afb. 1).

De grote inspirator voor de vervanging was burgemeester Jhr. Mr. L.H.N.F.M. Bosch ridder van Rosenthal. Nadat eenmaal dit besluit genomen was, ging men op zoek naar een geschikte beeldhouwer. Deze werd pas in 1968 gevonden in de persoon van Meindert de Boer. Acht jaar lang was hij bezig met het vervaardigen van de beelden, totdat op 12 mei 1976 de laatste beelden tegen de toren aan geplaatst werden. Toen was de toren weer in zijn oude glorie hersteld.

DE BEELDEN

De toren werd van 1492 tot 1531 gebouwd. In de laatste fase, of kort erna, moeten de beelden tegen de toren aan geplaatst zijn. Stille getuigen zijn een vijftal beelden uit de begintijd, die in Museum Het Rondeel tentoongesteld staan: Madonna met kind, Petrus, Johannes de Evangelist, Jacobus Minor en Andreas. Op de oude klokkenzolder in de toren staat nog een oud beeld zonder hoofd. Afgaande op het half verborgen zwaard onder zijn klee, heeft men geconcludeerd dat dit mogelijk Paulus is. Paulus is echter niet de enige bekende heilige die het zwaard als attribuut heeft. Ook de apostelen Matthias en Filippus hebben een zwaard als een van hun

Afbeelding 3. Het onthoofde beeld op de oude klokkezolder. In mijn optie is dit Johannes de Doper

Jezus is niet door het zwaard gedood, Johannes de Doper daarentegen wel. Waarmee het beeld op de klokkenzolder in mijn ogen Johannes de Doper moet voorstellen (afb. 3).

Volgens het boekwerkje van Aleid van de Bunt zou er ook nog een hoofd van een of andere bisschop bewaard zijn gebleven, terwijl in een brief van Meindert de Boer, gericht aan mensen in Rhenen, sprake is van een soort Ursula-figuur die ook op de toren gestaan moet hebben. Daarmee hebben we inmiddels zeven beelden geïdentificeerd, maar wie zijn de andere zeven?

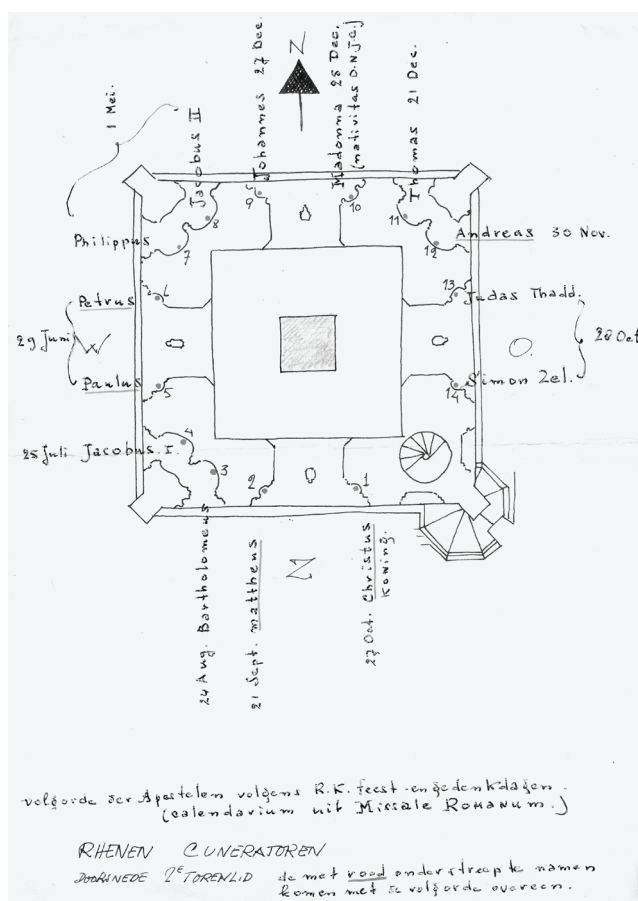
WELKE ANDERE HEILIGEN?

Uit de correspondentie die ik met Meindert de Boer heb gevoerd, blijkt dat hij en zijn opdrachtgevers zich ook afgevraagd hebben welke heiligen er precies op moesten. Met andere woorden, men wist niet goed wie er van oorsprong allemaal op stonden. Net als ik vroeg men zich af of er een bepaalde volgorde moest worden gehanteerd. Meindert wist mij te vertellen dat er heel wat gepuzzeld en gedebatteerd was om tot het huidige resultaat te komen.

Uit een briefwisseling die Meindert de Boer in die tijd over deze materie voerde met mensen in Rhenen, blijkt er sprake te zijn van een schets van de hand van een vorige restaurateur, echter wel met enkele opengelaten plaatsen (JH: dit moeten misschien de plaatsen van de onthoofde beelden geweest zijn?).

Uit de brief blijkt ook dat De Boer een deskundige op het gebied van kunsthistorie heeft geraadpleegd, nl. de Nijmeegse professor Ferdinand de Waele, die hem aanriep de

attributen. Bekijken we het beeld nader dan zien we dat hij met zijn andere hand een plooï van zijn klee d vast h o u d t. Bijbelse plaatjes van een zaaier laten exact hetzelfde zien. De zaaier had het koren name-lijk vaak in een plooï van zijn klee d. Jezus en Johannes de Doper wor- den gezien als de zaaier.

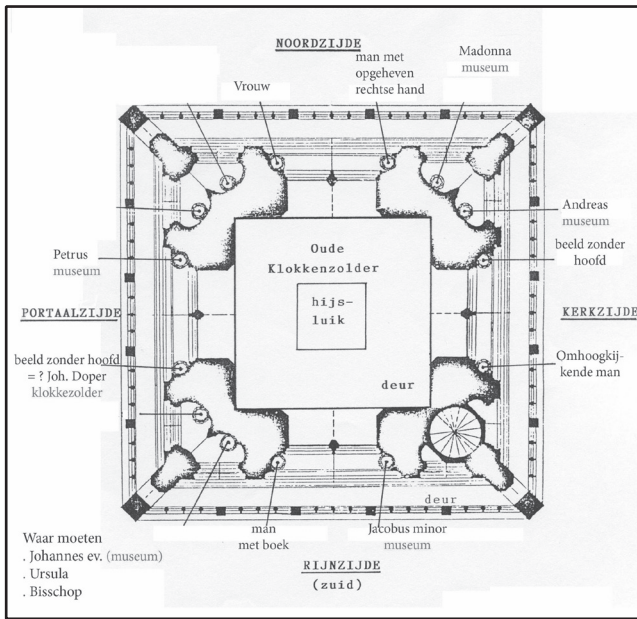
Afbeelding 4. Schetsje van Meindert de Boer om tot de huidige volgorde te komen

Canon Missae² aan te houden, m.a.w. de twaalf apostelen in een bepaalde volgorde, twee aan twee, waarbij de latere apostel Matthias niet genoemd wordt, maar Paulus daarentegen wel. Echter, in een Duitse versie van de Canon Missae wordt na Maria eerst haar bruidegom Jozef genoemd en daarna de apostelen. Jezus wordt in dit stuk wel genoemd, maar niet specifiek in het rijtje dat met Maria begint.

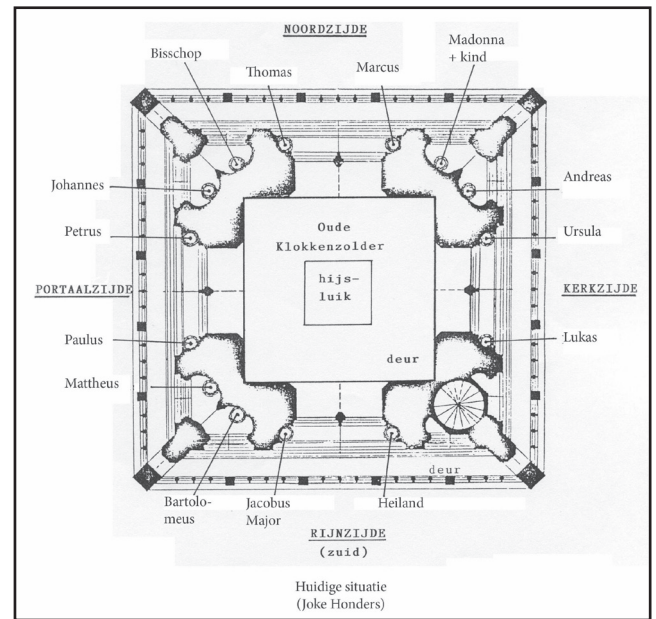
Aangezien deze volgorde voor De Boer geen enkel aanknopingspunt bood (zie kopie van een tekening van de hand van De Boer, afb. 4) met de nog bestaande situatie, heeft hij getracht zelf tot een oplossing te komen, uitgaande van de nog bestaande oude beelden. Meindert had nog een ander

Afbeelding 5. Het Nieuws van den Dag, d.d. 7-9-1897.

zeshoekigen vorm, met openingen van Bentheimer steen ramen zijn, opgetrokken van Bentheimer steen en waarin het fraaie klokkenpel zich bevond. Hoewel de kerk veel ouder is dan de toren, maken kerk en toren één geheel uit. Even boven den tweeden omgang zijn zestien levensgrootte beelden van heiligen nog duidelijk zichtbaar. De beelden, zoowel in het boven- als in het benedengedeelte, zijn aanmerkelijk beschadigd. Het tegenwoordige orgel was een schoon klankvol instrument, waaronder het wapen van Paus Adriaan van Utrecht ter linkerzijde was

Afbeelding 6. Reconstructie van de oude situatie

Afbeelding 7. Aangepaste plattegrond van de huidige situatie

probleem, zo schrijft hij. Er was maar plaats voor veertien beelden, terwijl volgens hem behalve de 12 apostelen ook de Heiland, Maria, de bisschop en Ursula op de toren moesten, totaal 16 beelden.

Blijkbaar heeft hij daarom een aantal apostelen weggelaten en de twee evangelisten toegevoegd, die geen apostel waren (Lucas en Marcus). Jammer genoeg heb ik hem nooit meer kunnen vragen waarom hij Jacobus Minor heeft weggelaten, terwijl die van oorsprong wel op de toren stond zoals ik straks zal aantonen! Waarom heeft hij op diens plaats de Heiland neergezet? De enige reden die ik daarvoor kan bedenken is dat deze Jacobus in de Westerse traditie als de broeder des heren aangemerkt wordt.

ZESTIEN BEELDEN!

Wat Meindert blijkbaar niet wist, en de vorige restaurateur ook niet, was dat er van oorsprong zestien beelden op de toren stonden! Dat kunnen we zowel in een krant uit 1896 lezen als in een krant uit 1934. In de linkerooshoek, waar zich de wenteltrap bevindt, staan nu geen beelden, maar deze moeten daar van oorsprong wel gestaan hebben. Door het getal zestien hebben we nu een symmetrisch geheel gekregen.

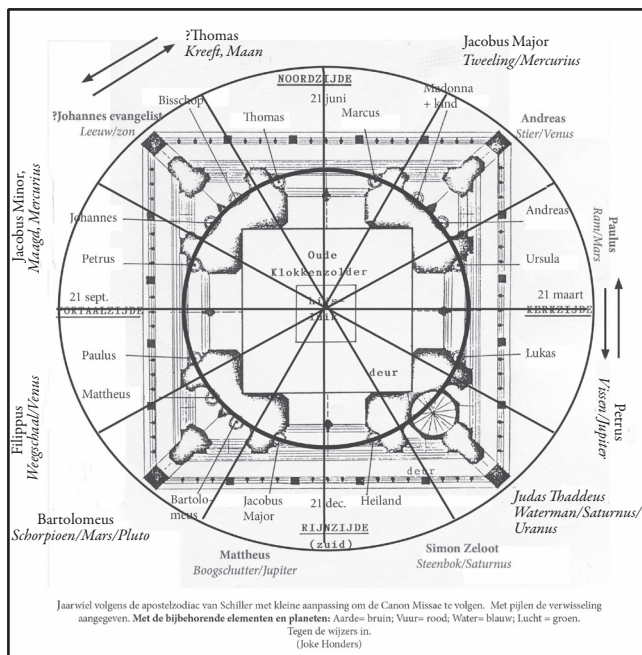
Als we naar de oude beelden kijken, dan zijn dit louter 19e-eeuwse heiligen: behalve Maria en Johannes de Doper allemaal apostelen. Ik vind het daarom vreemd om de mogelijke bisschopfiguur als David van Bourgondië te identificeren. Vreemd omdat hij uit een veel latere tijd stamt en ook door het feit dat David van Bourgondië nooit heilig is verklaard. Wat doet hij dan tussen louter heiligen? Aan het bestaan van de 5e-eeuwse Ursula wordt eveneens getwijfeld. Of zij het was die op de toren stond, is eveneens twijfelachtig. Wie deze twee dan wel waren zou beredeneerd kunnen worden.

OUDE FOTO'S

Bij de Rijksdienst voor Cultuur en Erfgoed berust een aantal foto's van de situatie van voor de oorlog. Daarop is duidelijk te zien welk beeld er rechts of links van een klankbord stond. Bij sommige foto's is zelfs nog de plaats genoemd waar ze stonden, maar niet bij allemaal. Door redenerie is dat wel te achterhalen. Helaas zijn er geen foto's van de beelden uit de nissen bekend, op één na: Maria met kind. Er is ook een foto uit 1956 aanwezig van een Ursula-figuur, maar dit betreft duidelijk een van de moderne beelden die na de oorlog of na de brand in 1934 een tijdlang op de toren gestaan hebben en waarvan er drie op de binnenplaats van het museum staan.

Op de acht oude foto's is te zien dat de vier beelden links van een klankbord intact zijn en allemaal mannen voorstellen. De vier figuren daarentegen rechts van een klankbord laten allereerst een vrouw zien, een man en twee beelden zonder hoofd. Een van deze onthoofde figuren is aan de baard te zien een man. Als we goed kijken, zien we dat dit het beeld is dat op de oude klokkenzolder staat. Aan het andere onthoofde beeld kunnen we totaal niet zien of het een vrouw of een man voorstelt. Ook valt er geen enkel herkenningsteken aan te ontdekken. Toch is men er blijkbaar vanuit gegaan dat hier Ursula zou moeten staan, want het kan bijna niet anders of men heeft na de brand of na de oorlog hier het moderne beeld van Ursula neergezet, waardoor Meindert de Boer zijn Ursula later ook hier heeft gesitueerd.

Aangezien Johannes de Evangelist een beeld is uit de begintijd en bewaard is gebleven, moet zijn stand op de toren bekend zijn geweest. Samen met de oude foto's en bijbehorende beschrijvingen kan nu voor een groot gedeelte een reconstructie gemaakt worden van de oude situatie, (zie daarvoor afbeelding 6).

is bijna exact dezelfde volgorde als van de apostelen uit de Canon Missae. Deze volgorde had prof. De Waele immers voorgesteld aan Meindert de Boer. De apostelen worden in de Canon Missae als volgt genoemd: Petrus en Paulus, Andreas, Jacobus, Johannes, Thomas, Jacobus, Philippus, Bartholomeus, Mattheus, Simon und Thaddeus. Alleen is in de Canon Missae Matthias ten gunste van Paulus komen te vervallen, een gegeven dat vaker voorkomt als alleen de twaalf apostelen worden afgebeeld. Dat hoeft natuurlijk niet te betekenen dat Paulus exact op de plaats van Matthias komt te staan.

Petrus wordt namelijk in de Missae als eerste van de apostelen genoemd, terwijl hij bij Schiller pas na Paulus komt. Ik zou daarom in dit geval liever de Canon Missae aanhouden en Petrus voor Paulus zetten; daarmee komt Petrus in de plaats van Matthias (Vissen) en Paulus op de plaats van Ram. Dan klopt de volgorde volgens de Canon Missae precies, want de volgende persoon die na Paulus genoemd wordt is Andreas en die stond vanouds al exact op de goede plaats op de toren. Trouwens, Petrus met zijn beroep van visser past ook beter onder het sterrenbeeld Vissen, terwijl een van de belangrijkste dagen van Petrus 22 februari is, namelijk Petrus Stoel te Rome.

TWEE PETRUSSEN?

We zagen echter dat volgens de oude foto's Petrus aan de westzijde stond, maar hoe is dit te rijmen met nog een Petrus aan de oostzijde? In de Tabula Batavorum van 2013 schreef ik al eerder over die andere Petrus. In de kerk van Lienden werd ooit de volgende inscriptie ontdekt: Petrus Matthiaszoon. Dit moet een andere Petrus zijn geweest dan de ons bekende Petrus, want volgens de bijbel had de vader van de broers Petrus en Andreas de naam Jona (Johannes) en niet Matthias.

Deze raadselachtige inscriptie bevond zich in de sacristie en daar was het soms de gewoonte om de naam van een bisschop op de muur te schrijven. In het bisdom Utrecht is echter geen enkele bisschop bekend onder die naam. Daarbij was deze ruimte te belangrijk is om zo maar een willekeurige naam op de muur te laten vereeuwigen.

Was deze Petrus Matthiaszoon soms de eerst bekende bisschop van Rome? En niet Simon Petrus, de broer van Andreas? Petrus staat in mijn theorie op de plaats van Matthias onder Vissen, terwijl zijn datum van 22 februari wijst op het eerste bisschopschap van Rome.

De Petrus aan de westzijde van de toren staat daar onder het sterrenbeeld Maagd/Jacobus Minor. Terwijl Jacobus Minor daarentegen aan de zuidzijde onder het sterrenbeeld Simon Zeloet staat. Net als Maria en Andreas hebben deze twee het aardeteken. Er moet dus een verband bestaan tussen deze vier figuren. Simon Zeloet staat notabene in de apostelzodiac onder het teken Steenbok, een naam die associaties oproept met de betekenis van de naam Petrus, dat rots betekent.

Kijken we naar twee van dergelijke situaties in naburige plaatsen, dan zien we aan de hand van de middeleeuwse muurschilderingen in het koor van de kerk te Lienden dat Petrus en Paulus ook aan de oostzijde staan. In Elst (Gld.) staat op de toren een 8-tal beelden; ook hier staat Petrus aan de oostzijde. Mogelijk was er dus ooit verwarring wat betreft de namen Simon Petrus (de Zeloet) en Petrus (Matthiaszoon).

Afbeelding 10. Het oude Madonnabeeld uit museum Het Rondeel

MARIA ONDER STERRENBEELD STIER

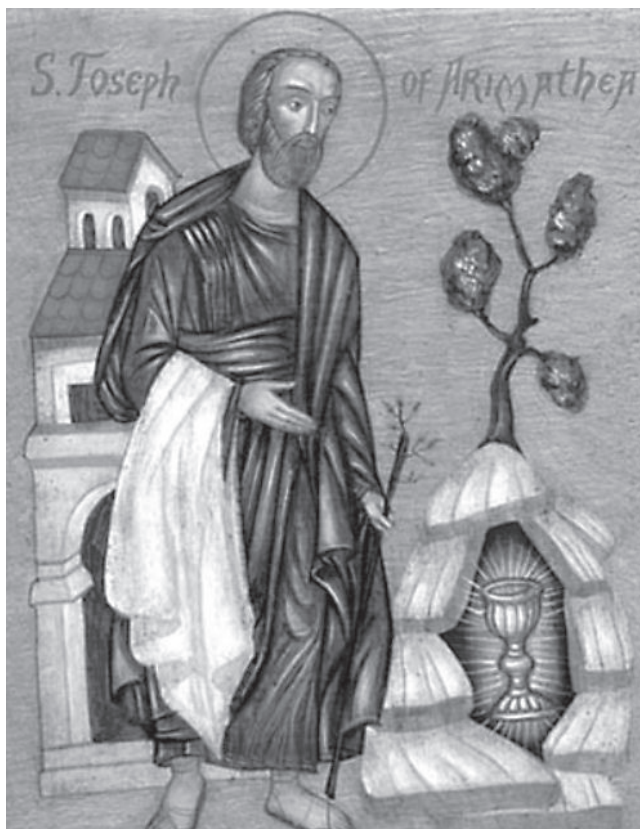
Maria in de noordoosthoek onder het sterrenbeeld Stier zou hier kunnen kloppen, want dit sterrenbeeld beslaat voor het grootste deel mei en die maand is in de rooms-katholieke kerk uitgeroepen tot **de** Mariamaand. Het sterrenbeeld Stier is verbonden met de planeet Venus.

Venus hangt weer samen met de moedergodincultus en daarom is het zeker niet vreemd om hier Maria (met kind) te hebben staan (Afb. 10). De maand mei is genoemd naar de Romeinse maand Maius. Op de eerste dag van die maand vierden ze het feest van de aardgodin Bona Dea, de Goede Godin, die later met de Griekse godin Maia werd geïdentificeerd.

DE BISSCHOP

Matthias is weggelaten en Paulus is erbij gekomen, en dus kan hij tussen de apostelen worden opgenomen, waardoor er een hoekpunt vrijkomt.

Wie moeten er in de drie overgebleven hoekpunten komen? Als we de richting volgen is de eerstvolgende hoek na Maria de linker noordhoek. Na Maria werd in de Missae haar bruidegom Jozef genoemd. Maar daar staat in de huidige situatie de bisschop onder sterrenbeeld Leeuw. Is er een datum bekend van Jozef de timmerman onder Leeuw? Dat is niet het geval, maar wel van een andere Jozef.

Afbeelding 11. Jozef van Arimathea met bloeiende staf en de heilige graal

JOZEF VAN ARIMATEA?

Jozef van Arimathea, die in het oosten op 31 juli (of 1 augustus in de Verenigde Staten) herdacht wordt, valt daardoor onder Leeuw. De leeuw roept associaties op aan de Leeuw van Juda, een van de nationale symbolen van het Joodse volk. Eén van de nakomelingen uit de stam Juda was koning David. Jezus zou geboren zijn uit de stam David. Staat er ook niet de vol-

gende tekst in het bijbelboek Openbaringen: 'En een van de ouderlingen zeide tot mij: Ween niet; zie, de Leeuw, Die uit den stam van Juda is, de Wortel Davids, heeft overwonnen, om het boek te openen, en zijn zeven zegelen open te breken.'

De bisschop op de toren wordt afgebeeld met een mooie staf in zijn hand. Volgens de overlevering zou Jozef van Arimathea (afb. 11), bij aankomst in het gebied waar later Glastonbury uit zou ontstaan, zijn staf in de grond gestoken hebben. Daaruit groeide een

Afbeelding 12. Beeld van een vrouw op de oude foto

Christusdoorn die elk jaar midden in de winter met kerstmis rode en witte bloemetjes gaf. Er bestaan volgens Heiligennet legendes die over de uitverkiezing van een echtgenoot voor Maria gaan op grond van een bloeiende tak.

Wat zou het verband tussen Jozef van Arimathea en Rhenen kunnen zijn? Voerde zijn reis naar Britannia hem soms over de Rijn? Vanouds een bekende vaarroute naar Engeland? Denk bijvoorbeeld aan Willibrord wiens reis vanuit Engeland naar Rome en omgekeerd ook langs Rhenen voerde.

DE HEILAND

We hebben nu nog twee open hoekplaatsen, links onder en rechts onder. Waar moet de Heiland komen en wie moet dan in de andere hoekpunt? Er was bij Schiller sprake van drie aartsengelen. Misschien moeten we Gabriel toevoegen, die zowel aan Maria als aan Zacharias de geboorte van een bijzonder kind aankondigde. Eén van de dagen van Gabriel is 8 november, een teken onder Schorpioen, in de zuidwesthoek dus, dicht bij de datum van Elizabeth en Zacharias (5 november). Gabriel kondigde aan Zacharias de geboorte van zijn zoon Johannes (de Doper) aan. Blijft er voor de Heiland nog maar één teken over, onder Waterman. Is er een dag bekend van de Heiland onder dit teken? Dat zou 2 februari kunnen zijn, de presentatie van de Heer in de tempel. Om in de tempel te komen moet eerst een trap beklommen worden. Het toeval wil dat juist bij deze nis zich de trap bevindt.

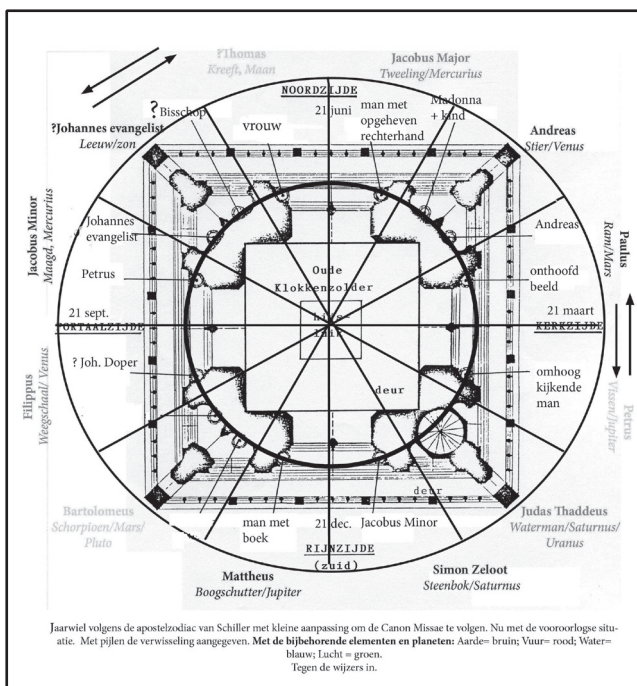
JOHANNES DE DOPER ONDER WEEGSCHAAL/FILIPPUS

Als het oude beeld op de klokkentoren inderdaad Johannes de Doper is, waarom stond hij dan op de toren onder het sterrenbeeld Weegschaal/Filippus? Wat is de samenhang tussen beiden? Bekend is dat ze allebei met een kruis staf worden afgebeeld en dat Filippus een leerling was van Johannes de Doper. Is er überhaupt een datum bekend van Johannes de Doper onder Weegschaal? Inderdaad, zijn naamgeving op 23 september door zijn vader Zacharias. Een naamgeving vond plaats op de 8e dag na de geboorte, waarmee Johannes dus op 16 september geboren moet zijn en niet op 24 juni. Deze laatste datum is gekozen bij de christianisering om deze samen te laten vallen met het Midzomerfeest.

Opvallend is dat 15 september, de dag voor de geboorte van Johannes, een gedenkdatum voor Maria is, nl. de Zeven Smarten van Maria. In Vlaanderen is dit bekend als Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën.

DE ANDERE VROUW

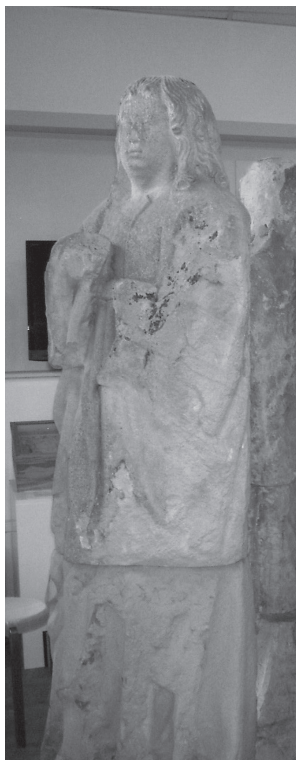
Is de vrouw op de oude foto rechts van het klankbord in het noorden, de Ursula-figuur waarvan sprake is? (afb. 12) Bij uitvergroting van het beeld lijkt ze inderdaad wel een aantal pijlen bij zich te hebben. Zij staat daar in het sterrenbeeld Kreeft/Johannes de Evangelist. Zij lijkt echter totaal niet op

Afbeelding 13. De apostelzodiac toegepast op de vooroorlogse situatie

het beeld van Johannes de Evangelist dat in het museum staat. Dit oude beeld zou in een hoeknis gestaan moeten hebben, omdat we nergens op de oude foto's met de klankborden een vergelijkbaar beeld zien. Het beeld in het museum heeft wel vrouwelijk trekken en heeft een kelk in de hand, *het* attribueert

Afbeelding 14. Het beeld in het museum van Johannes de evangelist.

van Johannes de Evangelist (afb. 14). Deze twee gegevens kan ik daarom niet met elkaar rijmen. Als het beeld links van de bisschop Johannes de Evangelist is, waarom staat hij dan niet onder het sterrenbeeld Kreeft/Johannes de Evangelist? Waarom staat de Ursula-figuur daar? Ik kan maar *één* constructie bedenken. Als we de namen van Thomas en Johannes de Evangelist met elkaar verwisselen in de volgorde van de Canon Missae/apostelzodiac, dan klopt het plaatje, ook met de namen op de plattegrond. Het betekent dan dat Thomas onder Kreeft thuishoort en Johannes de Evangelist onder Leeuw. Maar dan nog is het verband Ursula - Thomas niet duidelijk. Of moet zij de tweelingzuster van Thomas voorstellen? De naam Thomas

betekent immers tweeling. De grote vraag in dit verband is nu: waarom staat er een vrouw op de plaats van een van de apostelen? Wie was deze vrouw?

SAMENVATTING

Hopelijk heb ik met dit verhaal tot uitdrukking kunnen brengen dat de oorspronkelijke beelden op de Rhenense Cuneratoren niet willekeurig neergezet zijn, maar dat ze volgens een achterliggende gedachte in een bepaald stramien zijn geplaatst. Hoogstwaarschijnlijk is daarbij uitgegaan van de opsomming in de Canon Missae, waar ook deskundige prof. De Waele van uitging. Ook de sterrenkundige Julius Schiller is blijkbaar van de Canon Missae uitgegaan, de omwisseling Petrus/Paulus daargelaten. Ook wordt in de Canon Missae Matthias niet genoemd, maar Paulus daarentegen wel, hoewel hij geen apostel was. In de apostelzodiac van Schiller wordt daarentegen Matthias wel genoemd en worden Paulus en de drie aartsengelen toegevoegd.

Wat de twee evangelisten betreft die geen apostel waren (Lucas en Marcus), maar die wel door Meindert de Boer zijn uitgekozen, is mijn veronderstelling dat dit met een verkeerde interpretatie van de oude beelden of met een verkeerde plattegrond van een vorige restauratie te maken kan hebben. Er is namelijk nergens aan de oude beelden op de foto's te ontdekken dat dit Lucas en Marcus waren (afb. 13).

TOT SLOT

De toren van Rhenen is met allerlei mysterieuze zaken omgeven, waarvan we het fijne nog niet weten of waarvoor we nog geen verklaring kunnen geven. Zullen de beelden ooit hun ware geheim prijsgeven? De tijd zal het leren. Ook zullen we nog enige jaren moeten wachten om de prachtige beelden van Meindert de Boer weer in hun volle glorie te kunnen aanschouwen.

Noten:

Kopie van een brief die ik van Meindert de Boer kreeg toegestuurd. Het volgende rijtje wordt in de Duitse versie van de Canon Missae opgesomd:

Wir ehren vor allem Maria, die glorreiche, allzeit jungfräuliche Mutter unseres Herrn und Gottes Jesus Christus. Wir ehren ihren Bräutigam, den heiligen Josef; deine heiligen Apostel und Märtyrer: Petrus und Paulus, Andreas, Jakobus, Johannes, Thomas, Jakobus, Philippus, Bartholomäus, Matthäus, Simon und Thaddäus.

Bronnen:

Bunt, Aleid W. van de Bunt: *De Sinte-Cunera van Rhenen*. Rhenen, 1974.
Website Heiligenet: <http://www.heiligen.net/>
Linden, Stijn van der: *De Heiligen*. Z.p., 1999.
Plattegrond uit 2001 van het Cuneragilde.
Website Kuukes sterrenbeelden: www.kuuke.nl/
Website van René en Peter van der Krogt:
<http://www.vanderkrogt.net/standbeelden/object.php?record=UT20af>

Dit verhaal is een ingekorte versie van een lezing die ik oktober 2015 voor het Cuneragilde te Rhenen gaf.

WAR (Werkgroep ArcheologieRhenen)

OPGRAVING OP OPRIT GEDACHTENISKERK 19/10/2015

Ton van Drunen

Dhr. Patrick Scheers van de gemeente Rhenen nodigde de WAR uit om op 6 oktober 2015 om 14.00 uur naar de oprit van de Gedachteniskerk te komen. Behalve de heer Scheers was daar ook de heer Guido Dieteren, pastor van de Gedachteniskerk, bij aanwezig.

Enige tijd tevoren was een wijziging in de oprit aangebracht. Er waren twee paaltjes tezamen met de zich daaronder bevindende poeren verplaatst. Hierbij waren wat menselijke resten, waaronder enkele schedels en wat andere voorwerpen, tevoorschijn gekomen.

De gemeente had de politie gewaarschuwd. Een forensisch politieteam had de zaak onderzocht, geen verdachte zaken ontdekt en geadviseerd de menselijke resten te herbegraven op de Larikshof. De overige voorwerpen waren met de uitgegraven grond weer op dezelfde plaats teruggebracht.

Namens de gemeente vroeg de heer Scheers of de WAR bereid was te onderzoeken of er nog archeologisch interessante dingen, waaronder mogelijk meer menselijke resten, in de grond aanwezig waren.

Besloten werd tijdens de herfstvakantie op 19/10/2015 een kleine opgraving te verrichten.

Op genoemde datum waren van de WAR de heren Hans Gadellaa en Ton van Drunen om 10.00 uur aanwezig. De heer Dieteren zou de eventuele menselijke overblijfselen overdragen aan de gemeente.

Aangezien de gehele plek geroerd was, besloot de WAR geen

officiële tekeningen te maken, doch slechts de tevoren uitgegraven grond te onderzoeken. Uiteraard zou een en ander fotografisch vastgelegd worden.

Daar de heer Dieteren zich meende te herinneren dat er destijds links van het paaltje was gegraven, begonnen op deze plek de werkzaamheden. De hellende grond werd vanaf 2,5 meter van het paaltje afgegraven, maar het succes was nihil. Foto's van zijn vrouw wezen echter uit dat wij aan de verkeerde kant begonnen waren. Aan de rechterzijde had de WAR, en zeker ook de enthousiaste pastor, al heel snel succes. De reeds eerder herbegraven voorwerpen kwamen weer tevoorschijn, maar ook enkele menselijke resten. Na korte tijd raakten de gravers ervan overtuigd dat zij een hele afvalput gevonden hadden. Grote hoeveelheden oud roest maakten hen nauwelijks enthousiast en om 12.15 uur werd besloten te stoppen. De over 2,5 meter rechts van het paaltje afgegraven grond en het afval werden weer teruggeplaatst. De heer Dieteren zou de menselijke resten aan de gemeente afdragen.

De beide leden van de WAR namen wat gevonden flesjes en schervenmateriaal, waaronder enig faience aardewerk, mee.

Ton van Drunen en pastor Guido Dieteren zijn aan het graven aan het talud dat grenst aan de oude begraafplaats aan de Herenstraat (fotocoll. Hans Gadella)

Pastor Guido Dieteren doet enthousiast mee aan de opgraving (fotocoll. Hans Gadella)

Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners

De woning van de familie Volhardt in de Kruisstraat

Henk P. Deys, Jan Maarten Doorman en Ad J. de Jong

Martinus Christianus Volhardt was een wapenschilder en tekenaar te Rhenen in de 18^e eeuw. Hij vervaardigde in 1770 ondermeer de wapentekeningen voor het fraaie, als boek gebonden handschrift 'Genealogia Klerckiana' in opdracht van de Rhenense burge-meester Mr. Dirck Klerck. Dit boek beschrijft de geschiedenis van de familie Klerck en is verluchtigd met familiewapentekeningen door genoemde Volhardt. Hij maakte tevens een kopieboek. Zowel het originele als het kopie-exemplaar kwamen uiteindelijk bij een zoon, Willem Jan Klerck, terecht; deze vertrok met beide boeken naar Kaapstad.

Het kopieboek werd in 2008 door de familie Klerck geschonken aan de stad Rhenen en wordt bewaard bij het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (RHC ZOU) te Wijk bij Duurstede.

Tot voor kort was er weinig bekend over de levenswandel van deze getalenteerde Rhenense wapenschilder en tekenaar Volhardt. Er werd geopperd dat hij misschien met Willem Jan Klerck ook naar Kaapstad was vertrokken, maar dit blijkt niet het geval. Hij overleed in 1795 te Rhenen en werd daar in de Cunerakerk begraven.

In deze aflevering van Oud Rhenen willen we de voornamelijk in de 18^e eeuw te Rhenen voorkomende familie Volhardt en de geschiedenis van het huis in de Kruisstraat dat de familie bewoonde nader belichten.

DE FAMILIE VOLHARD(T) TE RHENEN

De eerste Volhard(t) die we in Rhenen tegenkomen blijkt een militair te zijn.

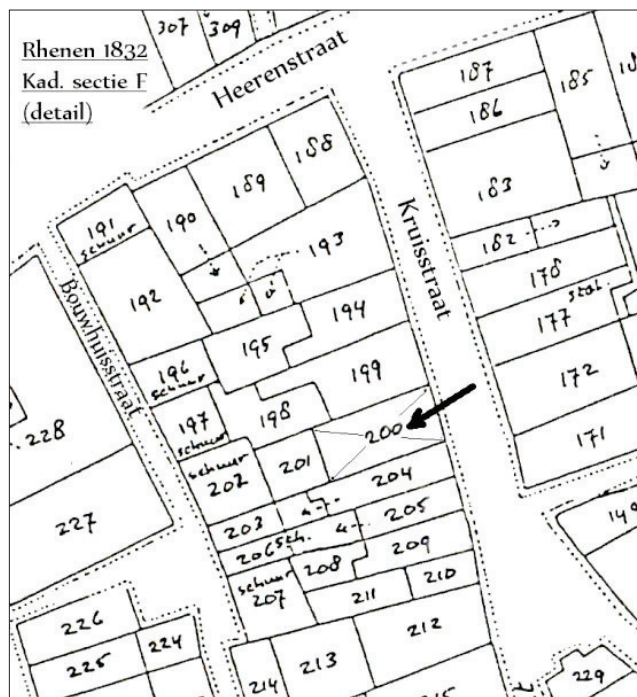
Johannis Folhart of Johan Lodewijck Volhart is ruiter in het regiment van Lodewijk Ernst Pritzelwitz (1635-1724). Bij zijn huwelijk op 20 mei 1700 te Rhenen met Johanna Garner wordt hij al zo genoemd. Ook ruim twintig jaar later wordt Johannis/Johan Lodewijck driemaal beschreven als een ingekwartierd ruiter op verschillende adressen in 's Hertogenbosch. Nog steeds als ruiter van het regiment Pritzelwitz. De uit Darmstadt (Hessen) afkomstige bereden militair was een van de vele soldaten die als Duitser dienst

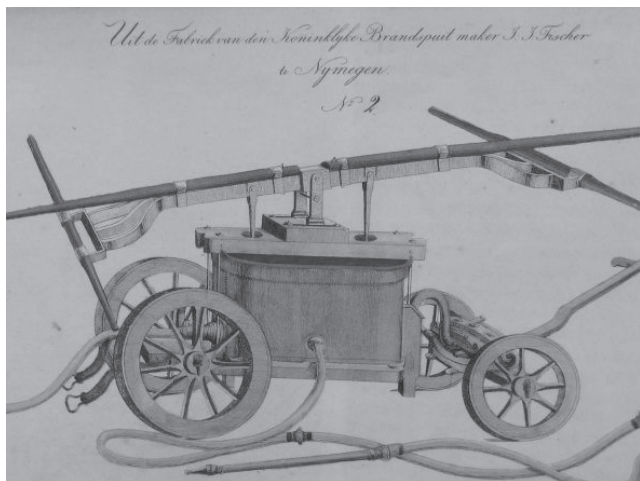
deed in het Staatse leger. De zo dunbevolkte Republiek der Verenigde Nederlanden (ongeveer 1,5 miljoen inwoners) moest voor een aanzienlijk deel van haar krijgsmacht een beroep doen op buurstaten. Met name de Duitse vorstenstaten en Zwitserland leverden veel manschappen en vaak ook officieren. Er vond vanuit de Republiek zelfs een actieve rekrutering plaats in de minder ontwikkelde streken van met name deze staten. Of hij op die manier ook naar de Republiek is gekomen blijft onduidelijk. Lodewijk Ernst Pritzelwitz is een ervaren officier die als kolonel van het zevende cavalerie-regiment, sinds 1689 als acterend commandant, optreedt. De eigenlijke naamdrager van het regiment is Willem Frederik graaf van Nassau Zuylestein (1649-1708). Hij was een bastaardkleinzoon van Frederik Hendrik en vertrouweling van zijn neef stadhouder koning Willem III (1650-1702). In 1708 overlijdt hij op zijn kasteel Zuylestein bij Leersum. Was Folhart daarom in het vredesjaar 1700 in Rhenen dichtbij de naamgever van het regiment? Het was een regiment dat een naam had hoog te houden, want in 1688 behoorde het tot het expeditieleger dat naar Engeland vertrok om daar de oom en tevens schoonvader van Willem III van de troon te stoten. Ook Pritzelwitz maakte die overtocht mee maar of Johannis Folhart/Johan Lodewijck Volhart dan ook al dienst doet is helaas niet bekend. In 1729 is deze laatste weer terug in Rhenen, want de weduwnaar van Johanna Garner trouwt dan met Hendrina van Maanen op 17 juni van dat jaar. Blijkbaar had hij alle veldslagen van de Spaanse Successieoorlog (1702-1713), waarin de Republiek met haar bondgenoten vocht tegen het Frankrijk van Lodewijk XIV, overleefd.

Het echtpaar Volhart/Gerner (Volhar(d))/Garner krijgt een zoon Dirck Willem Volhart, ged. Rhenen 8-5-1701. Deze trouwt te Rhenen op 19-6-1729 met Roelofje Wijnen, ged. Rhenen 2-3-1707, dochter van Peter Wijnen en Maria van den Oosterkamp.

Dirck Willem Volhart wordt genoemd te Rhenen als gast-

Detail van het kadastrale minuutplan van Rhenen, Sectie F, de Stad, 1832

Brandspuit van het type dat in de 18e en begin 19e eeuw nog in gebruik was

huismeester in de periode 1761-1767; voorts wordt hij in de periode 1756-1786 een aantal malen genoemd als raad en schepen. Zijn familiewapen, in zilver een rood hart met twee zwarte gekruiste pijlen, anno 1756, komt voor op de twee wapenborden van de vroedschap, die hangen in het oude raadhuis aan de Markt in Rhenen. Voorts komt dit familiewapen voor op een wapenkaart die vervaardigd is door zijn zoon M.C. Volhart (collectie museum Het Rondeel).

Dirck Willem Volhart wordt in de stads- en kerkrekeningen tevens genoemd als metselaar (wij zouden dit een aannemer noemen) en als brandspuitmeester, belast met het 'oppassen en onderhouden van de brandspuizen'. Rhenen had kennelijk midden 18^e eeuw twee brandspuiten. Raad Volhart werd door de stad betaald voor het toezicht op het onderhoud van deze brandspuiten. Schepen D. Volhart overleed in 1786 en werd op 27-10-1786 in de kerk begraven in een eigen graf; zijn vrouw was al eerder in dat jaar overleden en was op 19-6-1786 begraven.

Uit het echtpaar Volhart/Wijnen werd een zoon Martinus Christianus Volhart geboren; deze werd op 24-10-1742 gedoopt te Rhenen. Hij bleef verder ongetrouwd, maar ontwikkelde zich tot een getalenteerde kunstschilder van wie een aantal werken bewaard is gebleven. Voorbeelden zijn te vinden in de collectie van museum Het Rondeel in Rhenen.

In 1957 publiceerde de bekende heraldicus C. Pama in het tijdschrift *Gens Nostra* (pagina 257 e.v.) over een fraai gebonden handschrift met wapentekeningen in kleur, getiteld *Genealogia Klerckiana*, dat zich bevond in het archief van Kaapstad. Volgens het titelblad zouden in ieder geval de tekeningen van de erin afgebeelde familiewapens in 1770 vervaardigd zijn door M.C. Volhard in opdracht van de toenmalige burgemeester van Rhenen Mr. Dirck Klerck. Dit met veel zorgsamengestelde handschrift bevat niet alleen de eigenlijke genealogie en beroepen van de familie Klerck, echter ook kwartierstaten met wapentekeningen van vele leden van deze familie. Ook zijn tevens in kleur vele wapens

De stormploeg van de Rhenense Vrijwillige Brandweer, 1935 (ABR 653)¹. Allen woonden in de buurt van de brandweerkazerne, en zij konden snel uitrukken: v.l.n.r. Ries van Ingen, Fré van Hees, Gertie de Roder, Arend Bovenschen, Willem Rebergen en Hendrik de Rhoter (fotocoll. H.P. Deys)

van aangetrouwde families afgebeeld.

Het is een handschrift van 281 pagina's, waarvan 74 pagina's met gekleurde wapentekeningen.

Zo'n 40 jaar later bezocht de heer H.J. de Wit uit Delft het Kaapse Archief en maakte een aantal foto's uit het handschrift; hij deed in die tijd onderzoek naar onder andere de families Saulmont en Roth.

In 1996 publiceerden A.J. de Jong en C.L. van Otterlo hun boek *Genealogie en Heraldiek te Rhenen*, waarin een aantal door De Wit gemaakte foto's van wapentekeningen zijn opgenomen.

Een aantal jaren later, in 2005, was ons verenigingslid H.P. Deys op vakantie in Zuid-Afrika en combineerde dat met een bezoek aan het archief van Kaapstad en maakte een groot aantal kleurenfoto's.

Voorts bleek bij zijn bezoek aan dit archief dat er ook een gebonden kopiehandschrift van *Genealogia Klerckiana* bestond, naar aangenomen wordt vervaardigd door dezelfde Rhenense M.C. Volhard. Dit kopieboek was in bezit van een Jan Klerck von Petersom; deze overleed in 2010. De tekeningen in het origineel blijken tot in het kleinste detail te zijn nagetekend in dit kopie handschrift.

Door bemiddeling van Henk Deys en Michael von Petersom Klerck is het kopiehandschrift van Jan Klerck von Petersom geschonken aan de stad Rhenen; het wordt bewaard samen

Zegel van de uit Rhenen afkomstige Willem Jan Klerck (1766-1839); hij was weesmeester te Kaapstad (coll. Anna Heyns-Klerck Stellenbosch)

met een transcriptie van het origineel, bij het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (RHC ZOU) te Wijk bij Duurstede (Toegang 22, Inv.No. 307 en 308). De transcriptie plus vertaling in het Engels zijn vervaardigd door Henk Deys (zie www.klerck.info/klerckiana). De familie Klerck is in Nederland in mannelijke lijn uitgestorven, echter in Zuid-Afrika leven nog nazaten van deze uit Rhenen afkomstige familie. De 'Genealogia Klerckiana' blijkt in Zuid-Afrika terecht te zijn gekomen via een Willem Jan Klerck, de oudste zoon van de Rhenense burgemeester Dirck Klerck en Willemina Johanna Menthen. Van hem hangt in het Kaapse Archief nog een wapenbord met 16 kwartierwapens met de volgende tekst: *Willem Jan Klerck, geboren te Rheen, in de Provintie Utrecht, den 20 Augustus 1766. Wierd Lieut. Ter Zee 1783 in Dienst van de Staten der Vereenigde Nederlande. Benoemd tot Kapit. Lieut. en Kommandant van 's Lands Fregat de Swaluw in de Oostindien in 1791, 1792-1793. Getrouwd met Alletta Wilhelmina Deneys den 17 July 1793 aan de Kaap de goede Hoop. Wierd in 1804 Weesmeester in 1814 Ontfanger van tienden . en 's Heeren regten. Hertrouwd den 31 Maart 1817 met Catharina Maria Munnik.*

deze was toen ongeveer 28 jaar oud. Museum Het Rondeel te Rhenen bezit nog drie tekeningen in kleur van dezelfde M.C. Volhard met respectievelijk als voorstellingen een epitaaf met de familiewapens van Willem van den Berghen zijn echtgenote Geertruid van Noort, een kaart met een afbeelding van de stad Rhenen met een opsomming van de jaarlijkse vakantie- en feestdagen te Rhenen en een kaart met de familiewapens van leden van de Rhenense Vroedschap uit de periode 1688-1774. Op deze kaart komt ook het familiewapen van zijn

Restauratie van de tekstborden in de Cunerakerk in 2005 door Velthuis uit Stadskanaal. Het betreft het Tiengebodenbord en het Geloofsartikelenbord (foto's E. Velthuis en W.H. Strous)

De titelbladen van de twee banden 'Genealogia Klerckiana', het origineel en het kopieboek; alleen het titelblad van het origineel is gesig-neerd door de wapentekenaar M.C. Volhard (foto's H.P. Deys)

De familie in Zuid-Afrika bezit nog een afdruk van het zegel van deze Willem Jan Klerck; Henk Deys heeft hier bij zijn laatste bezoek aan Zuid-Afrika in september 2015 een foto van gemaakt. Een broer van hem, Rijnold Anthoni Klerck (1774-1854), werd bij Koninklijk Besluit van 22-12-1831 in Nederland vanwege zijn militaire verdiensten in de adelstand verheven. Volgens het titelblad van 'Genealogia Klerckiana' werden de fraaie tekeningen in dit handschrift over de geschiedenis van de familie Klerck in 1770 vervaardigd door M.C. Volhard;

vader D.W. Volhard voor; deze was in 1756 tot de Vroedschap toegetreden.

Tegen de oostwand van de kerkzaal van de Cunerakerk hangen twee tekstborden met geschilderde randversiering uit begin 17^e eeuw. Het zijn een Tien- gebodenbord en een Twaalf Artikelenbord. In de loop der jaren zijn de gouden letters een aantal keren 'opgefrist', zoals in 2005 nog door restaurator Engelhard Velthuis uit Stadskanaal. Onderaan het tekstbord over de 12 geloofsartikelen staat het jaartal 1775, terwijl dit bord zelf van veel oudere datum is.

Portret van Maria Sybilla Merian (1647-1717) met op de achtergrond rechtsboven haar familiewapen, een kraanvogel

Onlangs trof Henk Deys een aantekening aan in de stadsnotulen van Rhenen uit dat jaar. Hierin stond dat aan de 'jonge' Volhard de opdracht was gegeven om een bordje te schilderen ('t schrijven en 't schilderen van 't bordetje) met daarop de 'vacantiën' (feest- en vrije dagen) van het stadsgerecht. Hij zou daarvoor 7 gulden ontvangen. De stad betaalde tevens voor het 'ophalen' door deze Volhard van de genoemde twee tekstborden in de kerk. Uiteindelijk zijn in de stadsrekeningen en kerkrekeningen de kwitanties gevonden die M.C. Volhard had ingediend, respectievelijk d.d. 1 december 1775 en 1 april

Het bord in de Cunerakerk met de 'tien geboden'

1777. Voor het 'opschilderen' van de twee tekstborden in de kerk ontving hij samen 12 gulden en 5 cent.

Omdat het jaartal 1775 tevens vermeld staat op het Geloofsartikelen-bord, zou het kunnen zijn dat hij daar meer aan gedaan heeft dan alleen het opfrissen van de tekst. Mogelijk heeft hij ook aan de randschilderingen gewerkt.

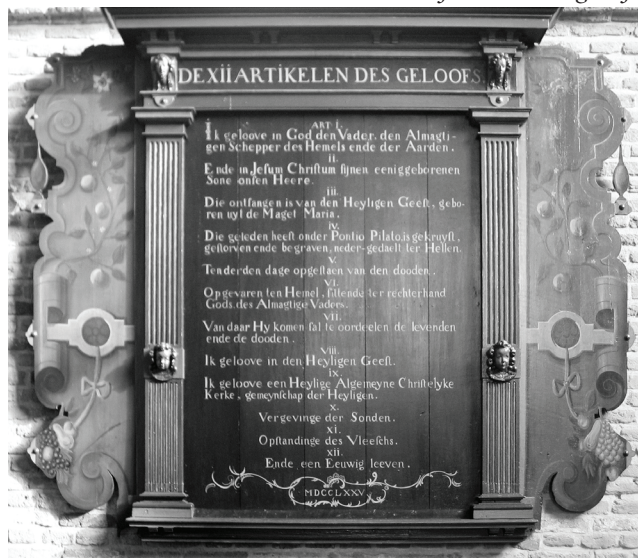
Kunstschilder Martinus Christianus Volhard kreeg dus al op jonge leeftijd belangrijke opdrachten en had duidelijk een 'geschoolde' hand van schilderen. Misschien heeft hij een opleiding als kunstschilder genoten in Utrecht. Zijn zusters Johanna en Pieterneel Volhard hebben in Utrecht gewoond. Zo vertrok Pieterneel met een attestatie d.d. 14-1-1759 naar Utrecht en zijn andere zuster Johanna kwam met een attestatie d.d. 9-3-1779 van Utrecht naar Rhenen. Misschien heeft hij tijdens zijn opleiding bij zijn zusters in Utrecht gewoond. Volhard is kennelijk altijd vrijgezel gebleven, mogelijk verband houdende met lichamelijke gebreken. Hij blijkt bijvoorbeeld vrijgesteld te zijn van militaire oefeningen (plaatselijke weerbaarheid).

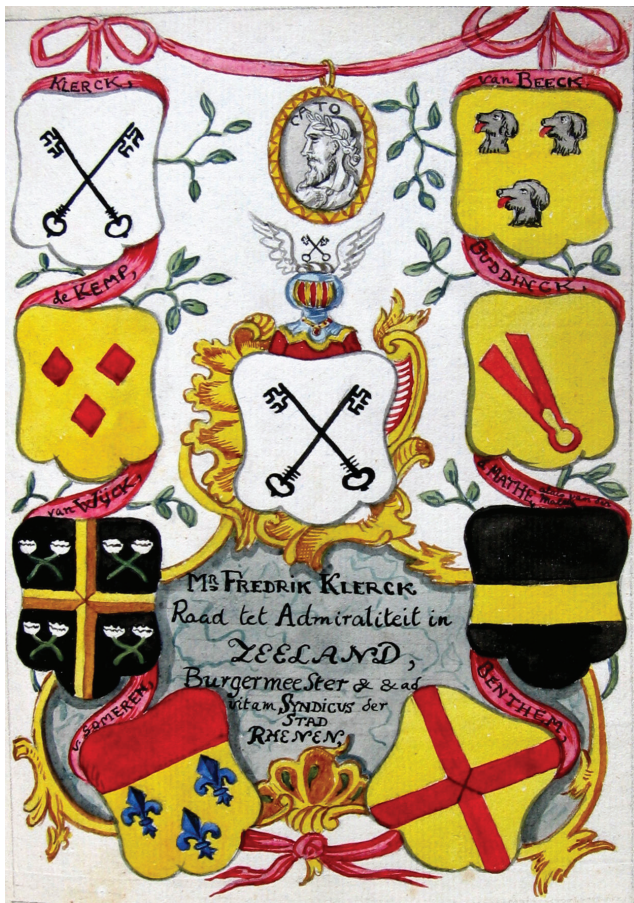
Zo lezen we in de raadsnotulen d.d. 15-8-1785:

Op de requeste van Martinus Christiaan Volhart versoekende wegens zijn lichaamsgebrek dat van 't afhaken en betalen van zijn geweer en wapenen mitsgaders van Exercitie in den wapenhandel mag worden ontslagen. Is geappointeert (door de Vroedschap der stad) *gelet op de redenen.* Waarschijnlijk heeft hij altijd bij zijn zuster(s) ingewoond. Deze trouwden wel, zij het op latere leeftijd. Pieterneel Volhart trouwde te Rhenen op 28-4-1776 met kleermaker Jan van Vrekenhorst, j.m. geboren te Rhenen, wonende te Amerongen; Johanna Volhard tr. te Rhenen 19-6-1779 met Willem van de Brug, weduwnaar van Jenneke van Ingen.

Zoals we hebben kunnen constateren had deze Volhard grote kwaliteiten als schilder. In 1841 is bij veilinghuis H.W. Hazenberg te Leiden de schilderijen- en prentencollectie van J. Kleinenbergh geveild. Volgens de veilingcatalogus za-

Het bord in de Cunerakerk met de 'twaalf artikelen des geloofs'

Voorbeeld van een pagina met wapentekeningen in het gebonden handschrift *Genealogia Klerckiana* vervaardigd door M.C. Volhardt (foto H.P. Deys)

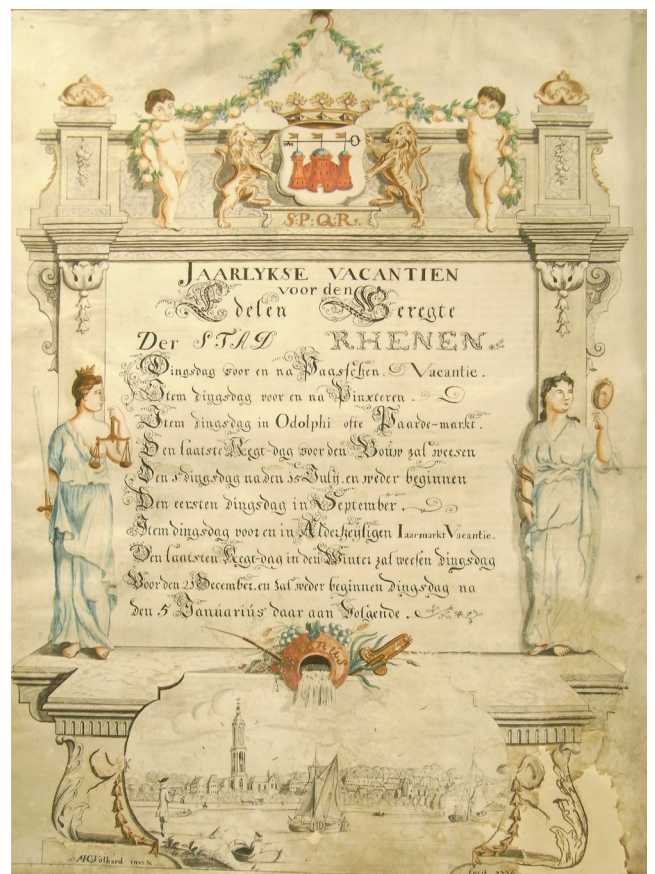
Mr. Frederik Klerck was een belangrijk man. Hij is van 1674-1702 12 keer Burgemeester van Rhenen geweest, en vele jaren tevens Raad en Schepen. In 1676 door de Prins van Oranje voor het leven benoemd tot pensionaris en syndicus van Rhenen.

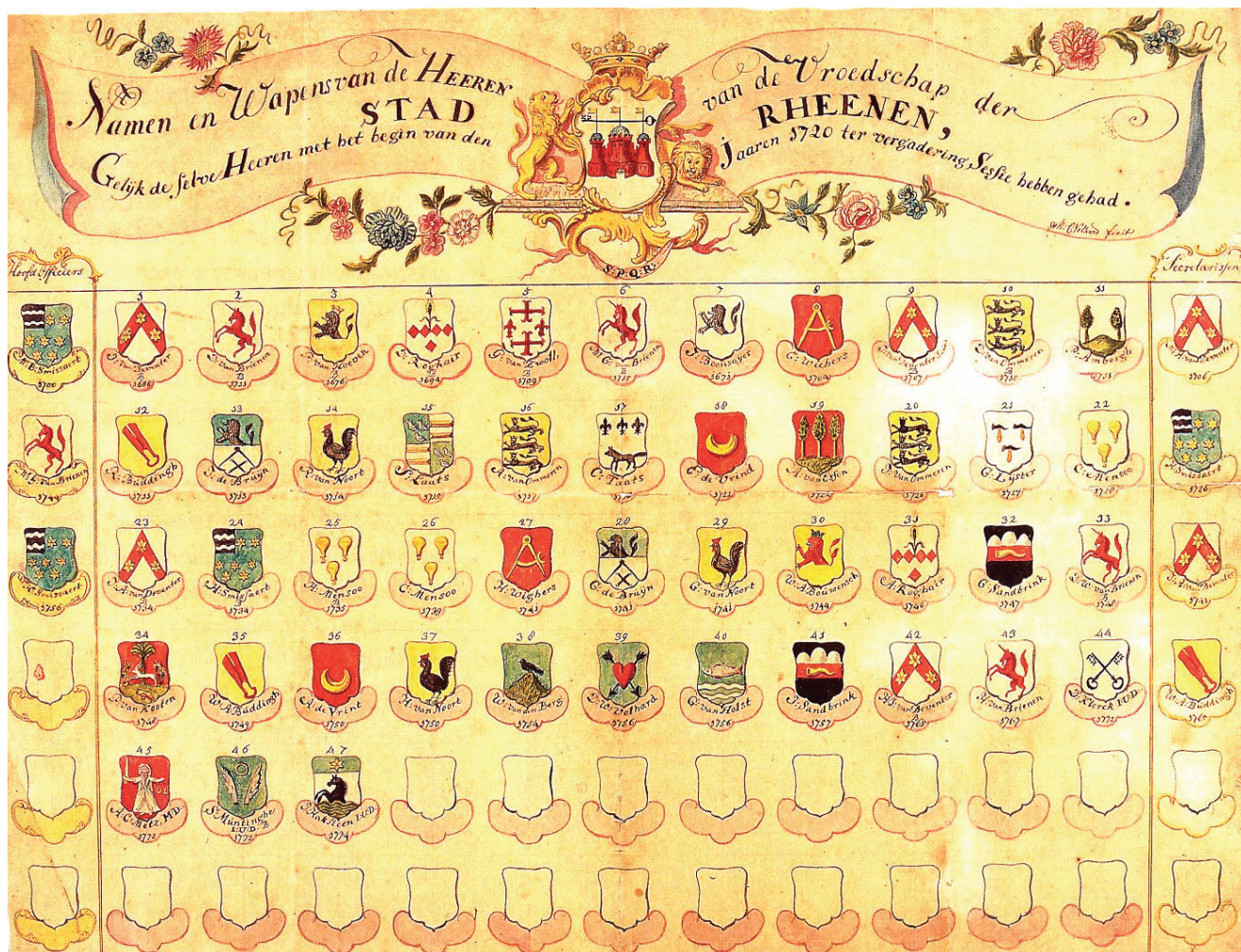

Voorbeelden van werk van M.C. Volhardt in opdracht van particulieren, zoals een epitaaf met de familiewapens Van den Bergh/Van Noort, of de Stad Rhenen, het bordje met de 'vacantiën' (vrije dagen) van het stadsgericht (Collectie Museum Het Rondeel)

Boven een voorbeeld van een tekening van Maria Sybilla Merian (1647-1717) uit haar werk *Metamorphosis Insectorum Surinamensium*

Wapenkaart van de Heren van de Vroedschap van Rhenen in de periode 1688-1774, vervaardigd door M.C. Volhardt
(Collectie Museum Het Rondeel)

Familiewapen van Dirck Willem Volhardt, schepen, raad, metselaar en brandspuitmeester te Rhenen in de 18e eeuw (Bron: Wapenkaart Volhardt, Collectie Museum Het Rondeel)

Wapenbord in het archief van Kaapstad van Willem Jan Klerck, geb. Rhenen 1766; afgebeeld zijn de wapens van hem en zijn twee echtgenotes en zijn 16 wapenkwartieren (foto H.P. Deys)

Een 'aankleedkaartspel' vervaardigd door M.C. Volhardt (Veilingcatalogus 2005 Skinner Inc. USA)

*Zegels uit 1603, 1623 en 1638 van schepenen te Rhenen met de naam Adriaen Verbuedt; het familiewapen is een zuil
(Charterverzameling Oud Archief Rhenen)*

ten hier ook bij: *Twee boeken met gekleurde afbeeldingen van Surinaamsche vogels, insecten en planten, meest alle geteekend door M.C. Volhard.*

Gebleken is dat deze boeken reeds eerder in 1808 in Den Haag zijn geveild als onderdeel van de collectie van Mr. J. van Buren. In de catalogus lezen we:

54

Een zeer fraaye Verzameling van 50 stuks Origineele Tekeningen met Surinaamsche Vogels, Insecten en Planten aldaar alle naar 't leven getekend en gecouleurd door M.C. Volhard, leggende in een kunstboek, halve band

en

55

Een dito fraaye Verzameling van een groote menigte Surinaamsche Capellen en Insecten, meede aldaar naar 't leven getekend en gecouleurd door M.C. Volhard op 41 blaaden, leggende in een kunstboek, halve band.

Als men dit zo leest zou het kunnen zijn dat M.C. Volhard ooit in Suriname is geweest, maar gezien zijn lichaamsgesteldheid lijkt dit niet aannemelijk. Misschien heeft hij kopieën gemaakt van het befaamde werk van Maria Sibylla Merian (1647-1717) die dergelijke werken heeft doen verschijnen, maar ook daadwerkelijk in Suriname is geweest. Origineel werk van haar zat namelijk ook in deze kunstveiling uit 1808. Vermeldenswaard is verder dat er door het veilinghuis Skinner Inc. op 3-5-2005 in een veiling te Bolton (Massachusetts USA) een fraai 'optisch transformatie kaartspel' is geveild voor \$ 25000 met als titel *L'Habit fait l'Homme* (kleden maken de man). Het 'spel' bestaat uit totaal 114 kaarten in een etui. Dit spel met fraaie aquarellen blijkt eveneens te zijn vervaardigd door de uit Rhenen afkomstige bovengenoemde M.C. Volhard.

De basis wordt gevormd door twee zwarte portretkaarten met een ongekleden man en dito vrouw. Deze kunnen vervolgens worden 'aangekleed' met de overige 112 kaarten met kledingstukken en figuren, waarbij de gezichten ontbreken,

door ze op de zwarte kaarten te leggen. Allerlei beroepen en activiteiten kunnen zo met passende kleding worden uitgebeeld. Ook haardracht en mode worden gevisualiseerd.

Dit spel moet na 1781 zijn vervaardigd, omdat op een van de kaarten de zeeslag bij de Doggersbank wordt afgebeeld; deze vond plaats op 5 augustus 1781 tussen 7 Engelse en 7 Nederlandse schepen.

Op een andere kaart is een rechter afgebeeld, die een document in zijn hand houdt waarop staat: *Ouwerwetse Nederlandze Patriot*, hetgeen duidt op de Patriottentijd. Dit spel dateert dus van einde 18^e eeuw.

Hij moet dit spel vlak voor zijn dood in 1795 hebben vervaardigd. Zijn affiniteit met kleding vloeit mogelijk voort uit het feit dat hij waarschijnlijk inwoonde bij zijn zuster Pieterella, op late leeftijd gehuwd met kleermaker Jan van Vrekenhorst.

In de collectie van het Centraal Bureau voor Genealogie in Den Haag bevindt zich het volgende overlijdensbericht:

Word aan alle Vrienden bekend gemaakt dat gisteren om half tien uren, onzen waarde eenighen Broeder Martinus Christiaan Volhardt aen een beroerten in den ouderdom van 53 jaaren twee dagen alhier is overleden. Verzoeke derhalve van condolantie brieven te worden verschoond.

Rhenen 25 October 1795

Uit namen van ons beide zusters

Johanna Volhardt, Weduwe van W. van de Brug

Petronella Vrekenhorst, Geb. Volhardt

Martinus Christiaan Volhart (Volhardt) is op 31-10-1795 in de kerk begraven in een eigen graf.

Johanna Volhart, weduwe W. van de Burg (Brug) is later op 3-8-1797 eveneens in de kerk te Rhenen begraven.

Petronella Volhart overlijdt op 11-6-1814 in het huis No. 205 (Gasthuiswoning). Haar echtgenoot, kleermaker Jan van Vrekenhorst, geboren te Amerongen als zoon van Hendrik van Vrekenhorst en Anna Maria de Jong, overlijdt op 23-5-1819 te Rhenen in huis No. 15, vermoedelijk het huis van een familielid Rosbach.

Onlangs kwam tevens nog een opsomming van historische wetenswaardigheden in Rhenen van een naoorlogse voorzitter van de plaatselijke VVV boven water. Hierin lezen we op pagina 66:

In de trouwzaal (van het Gemeentehuis) ziet men een Opschrift in lijst, dat vroeger in het Raadhuis op de Markt heeft gehangen:

'Ziet wat gij doet want gij en houdtet het gerechte niet in den mensche, maar in den Heere, ende hij is bij U in de zake van het gerichte.

Nu dan de verschrikkingen des HEEREN zij op ulieden; Nemet waar, ende doet het: want bij den HEERE onsen God en is geen onrecht, nochte aanneming van personen, noch ont-fanginge van geschenken.

2 Cronica 19 Vs 6, 7

M.C. Volhard

Fecit 1795

Dit tekstbord is dus nog door Volhard vervaardigd vlak voor zijn overlijden in 1795.

Hieronder volgt de bewoningsgeschiedenis vanaf de 17^e eeuw van het huis in de Kruisstraat waar ooit de familie Volhard woonde (Kruisstraat huisnummer 185, kadastraal nummer F200).

17^e EN 18^e EEUW

In de kerkrekeningen van de Cunerakerk staat vermeld dat de kerk via het Cuneragilde een jaarlijkse huisrente van vijf gulden en 11 stuivers ontving. Vanaf 1645 staat vermeld dat dit zes gulden zou moeten zijn waarop twee 'blancken' (vierstuiverstukken) zijn afgehouden. Het betreft het huis van burgemeester en schepen Adriaen Verheudt. Zijn naam wordt ook wel gespeld als Verheut, Verhuijt of Verhuedt.

De relatie met het Cuneragilde vloeit mogelijk voort uit het feit dat leden van de familie Verheudt ooit lid waren van dit gilde. Zo worden in 1603 Adriaen Verheudt en Hilleken Verwaij genoemd als broeder en zuster van het Ste. Cuneragilde; zij waren daarvoor in 1588 ook lid van het Heylige Sacraments Gilt te Rhenen. In 1622 worden een Adriaen Verhuedt en Everken Jans, zijn huisvrouw, eveneens genoemd als broeder en zuster van het Cuneragilde.

De meeste Verheudts te Rhenen blijken af te stammen van een Zweer Henricksz Verheut, die in 1530 als momber (voogd) optreedt voor Margriet Martijns, de weduwe van Jan Valkener en Bernt Freyse van Dolre. Van hem zijn drie zonen bekend: Johan, Roelofen Adriaen Sweresz Verhuedt.

Het familiewapen Verhuedt is een zuil met als helmteken eveneens een zuil. In de charterverzameling van het Oud Archief van Rhenen zijn zegels te vinden met dit wapen, zoals van Adriaen Verhuedt uit 1603 en 1623 en van een vermoedelijk andere Adriaen Verhuedt uit 1638; zij zegelden als schepen te Rhenen. Het zegel uit 1638 wijkt af van de twee andere genoemde zegels.

In de kerkrekeningen van 1657/8 staat vermeld dat het huis in de Kruisstraat gelegen was tussen het huis van Rutger Buddingh en dat van Jan Jansz Cuijper. Eigenaar is Adriaen Verheudt. Vanaf 1670 worden in de kerkrekeningen de erfgenamen van burgemeester Adriaen Verheudt genoemd als eigenaren van het huis. Eén van deze latere erfgenamen Verheudt is kennelijk Elisabeth Verhuijt, weduwe van Gerrit Bolderman, die het huis in de Kruisstraat op 21-3-1718 verkoopt aan Willem Ewidsz van Grootveld, gehuwd met Jannigje Jans.

Het huis wordt dan omschreven als zijnde gelegen in de Kruisstraet, met OW deze straat, ZW de erfgenamen van

Kruisstraat ca. 1900. Achter de kinderen het hier beschreven pand. (fotocoll. H.P. Deys)

Kruisstraat 19, het tweede huis rechts met de halsgevel is F200 (fotocoll. H.P. Deys)

Van Beijnum Tearoom, rechts de Kruisstraat (coll. Evert A. van Hees)

oud-schepen Johan van Gilsen, WW de steegh agter het sogenaemde bouwhuys en NW schepen Christoffel Wichaerts. Het huis van deze schepen Wichaerts werd ook wel de 'mostert' of 'mostaertmolen' genoemd.

Willem Ewidden (van Grootvelt) komen we inderdaad in de kerkrekeningen bij de jaarlijkse huisrentes tot 1733 tegen in plaats van de erfgenamen van Adriaen Verhuedt als eigenaar en bewoner van het huis in de Kruisstraat.

Op 5-2-1728 wordt het huis van Willem Ewidden van Grootvelt publiek verkocht aan Dirk Willem Volhart, gehuwd met Roelofje Wijnen (zie boven bij familie Volhardt).

Op 12-3-1787 verkopen de kinderen en erfgenamen van Dirk Willem Volhart en Roelofje Wijnen het huis met toe-

behoren en meubilair aan Adolf Koppeling, gehuwd met Jacoba van Domselaar. De namen van deze kinderen en erfgenamen zijn: Johanna Volhart, gehuwd met Willem van de Brug, Martinus Christejaan Volhart, meerderjarige jongman en Peternella Volhart.

In de kohieren van de 40^e penning van 14-12-1786 staat vermeld dat de kinderen en erfgenamen van de heer Volhard het volgende verkopen: *Een huizinge met aangehorige schuur en erve alsmeede het ledikant in de voorkamer, een cabinetje in de binnenkeuken, de pottenbank in de achterkeuken, een bedstee op het agterkamertje en een hangkast op de zolder staande.* Het huis wordt dan omschreven als zijnde gelegen OW de Kruisstraat, WW het sogenaemde Bouwhuys, ZW oud-schepen Gerrit Sandbrink en NW Gerrit van Walsem. Adolf (Adolph) Koppeling was wagenmaker van beroep. In het rechterlijk archief van Rhenen (Toegang 66, Inv.No. 603-8) bevindt zich een ongedateerd briefje met de handtekening van Adolf Koppeling, waarin staat: *Door huwelijk tot andere ... (avere?) moettende overgaan wort hier mede aan een ider die genegenheyd mogt hebbe bekend gemaakt te koop zynde een extra goede wagenmakers winkel en huys ook wel versien van drooghout en geretschap waar in lange jaren met goet succes de kost gewonnen en als nog en of altoos voor twee knegs wark verzoekende een ider die genegenheyd mogt hebben ten spoedigsten te komen binnen den tijd van drie weken te komen binnen der stad Rhenen te bevragen bij den wagemaker Adolf Koppeling.*

Op 2-9-1794 werd Hendrik Rijswijk, een knecht van Koppeling, op het kerkhof begraaven.

Bakkersoptocht, staand met witte schort is Jan van Beijnum. ca. 1911 (fotocoll. H.P. Deys)

Kapper Cornelis van Hees, Kruisstraat 12 (fotocoll. H.P. Deys)

Adolf Christiaansz Koppeling, ged. Renswoude 2-5-1756, was een zoon van Christiaan Koppeling en Gijsbertje de Kruijff, en Jacoba Domselaar, ged. Woudenberg 6-7-1759, begraven Woudenberg 31-1-1811, was een dochter van Anthonie van Domselaar en Gerrigje Corn-elisse van 't Voort. Zij trouwden te Woudenberg op 11-6-1780.

Koppeling blijkt in 1796 een hypotheek van 300 gulden op het huis genomen te hebben bij Gerrit Roelof van den Bergh. Het huis wordt dan omschreven als zijnde gelegen aan de Kruis-straat naast ZW Jacobus Sandbrink en NW Izak Godschalk Hijmans.

Op 22-3-1799 transporteerden Adolf Koppeling en Jacoba Domselaar aan Gerrit van de Weert, meerderjarig jongman, een hujsinge met toebehoren, met ledikant in de voorkamer, zonder het behang, mitsgaders een pottenbank, gelegen in de Kruisstraat met OW voorzegde straat, WW het zogenaamde Bouwhuis, ZW Jacobus Sandbrink en NW Izaak Hijmans. Er is dan nog steeds sprake van een jaarlijkse 'uigtgang' (huis-rente) die betaald moet worden aan de Cunerakerk.

Gerrit van de Weert, 'meerderjarig jongman' was in 1799 dus nog niet gehuwd (ook niet geweest). Hij was eveneens wagenmaker van beroep en geboren te Ingen. Hij trouwt te Rhenen op 24-8-1800 met Martina Geertruida Booms,

Personeel Van Waveren Kruisstraat 12 (fotocoll. E.A. van Hees)

ged. Rhenen 7-11-1779, dochter van Dirck Booms en Rijkjen Bruijs.

Martina Geertruida Booms wordt in de periode 1811-1819 genoemd als weduwe en winkelierster. Volgens een notariële akte verkoopt zij als weduwe van Gerrit van de Weert (Weert) het huis en bijgebouwen (F200, F201 en F202) op

Hier loopt banketbakker Van Beijnum voor het pand genaamd 'Het Klooster' of 'De zaal van Altena', tegenover de 'Koning van Denemarken' (fotocoll. H.P. Deys)

Kadastraal in het kort

1832 art. 528	wed. Gerrit v d Weer(d)t	F 200
1847 art. 704	Jozeph Heijmans	F 200
1847 art. 925	Hervormde Kerk	F 200
1883 art. 2145	Gijsbert Kramer	F 200-> F 814
1889 art. 2474	Jan van Beijnum c.s	F 814-> F 978
1907 art. 3148	Jan Jordens/Van Beijnum	F 978
1921 art. 3845	Willem Frederik van Hees	F 978
1940 art. 5225	Gemeente Rhenen	F 978 (na verwoesting onteigend)

De Kruisstraat in puin in 1940, in het midden links het hier beschreven pand (fotocoll. H.P. Deys)

8-2-1837 aan Joseph Hijmans, koopman, en mejuffrouw Leentje Hijmans. Het perceel is dan als volgt gesitueerd: OW de Kruisstraat, WW de erven van Geurt van Holst, NW de erven van Isacq Godschalk Hijmans en ZW Bart Molenbeek.

19^E EN 20^E EEUW

Er hebben, zoals in de bijgaande tabel is aangegeven, in de loop van anderhalve eeuw na 1800 vele bewoners onderdak gevonden in het hier beschreven pand (verder te noemen F 200). Pas over de laatste twee eeuwen is er iets meer te zeggen over deze bewoners. Zo kwam Mozes Salomon van der Horst uit Hoerstgen, Westfalen, waar hij rond 1766 geboren werd. In die plaats woonden indertijd vele joodse families, ook vele met de naam Van der Horst. Mozes was gehuwd met Eva Cohen Ridmeester, ze kwamen tussen 1804 en 1808 mogelijk uit Hoorn in Rhenen. Eva Joseph Cohen Ritmeester, geboren te Amsterdam, was een dochter van Joseph Cohen en Anna Moses; zij overlijdt 4-3-1830 op het adres nr. 185. Moses Salomon van der Horst, geboren in Hoerstgen in Cleefsland, was een zoon van Machiel van der Horst en Judith Joseph; hij overlijdt 4-5-1834 eveneens op het adres nr. 185. Veel Nederlandse stambomen van Van

der Horst beginnen in Hoerstgen. Zou er een verband zijn tussen Horst en Hoerstgen (Hörstgen)? Heijmans is maar zeer korte tijd eigenaar van F 200 geweest. Hij kocht het pand in 1846 en verkocht het weer in 1848.

Er woonde al eerder in de 17^e eeuw in Rhenen ook een niet-Joodse familie met de naam Van der Horst; we hopen in de toekomst hier nader over te publiceren in de rubriek Oude Huizen in de Rhenense Binnenstad en hun Bewoners.

Dirk Roelofs was koopman in koffie en thee in het klein, winkelier, die in redelijke welstand leefde. Zijn buurman op nr. 184 (op de bijgaande plattegrond F 204) was Isaak Godschalk Hijmans, eigenaar van dat pand, bankhouder, koopman in linnen en katoenen stoffen, lommerdhouder en ook nog 'slagter (winkel doende)'. Deze woonde al jaren in Rhenen, want hij had vier in Rhenen geboren kinderen, waarvan de oudste 40 jaar was. De eigenaar van F 200 in 1847, Joseph Heijmans, is mogelijk dezelfde als zoon Joseph van Isaak Godschalk.

Het is opvallend te constateren dat Rhenen rond 1830 zo aantrekkelijk was voor families van joodse komaf. Volgens de Volkstelling van 1830 woonden hier op ca. 13 adressen van de 461 de volgende families, waarbij als godsdienst 'isr.' werd vermeld: Mozes van Elburg (commissionair) g/m Naaitje Wertheim met één dochter en schoonmoeder; Levy Kohen met dochter en Izak Mozes Slotki (voorlezer bij de Israëlitische gemeente); Izak Jacob Cohen (glasenmaker) g/m Rachel van der Horst (geboren in Hoerstgen); Moses Wolff (koopman) g/m Helena Hijmans; Hartog Raphael Hijmans (koopman) met drie in Rhenen geboren volwassen zonen; Roosje Silberberg (ventster); Tobias Swelheim (inlandse kramer); Simon Israel (vleeshouwer) g/m Johanna Swelheim met twee in Rhenen geboren dochters van 14 en 11 jaar; Abraham Joseph van Elburg (bankhouder) g/m Jannetje Hijmans; Isaak Godschalk Hijmans g/m Wendelina Joseph van Leeuwen met 4 volwassen kinderen; Salomon Moses van der Horst hierboven al vermeld; Salomon Rijn (koopman) g/m Aaltje Cohen en drie in Rhenen geboren zonen en een in Wageningen geboren dochter van 1 jaar; Mozes Aaron van Crefeld (Crevel, vleeshouwer) met vier in Veenendaal geboren minderjarige kinderen. In het bevolkingsregister 1890-1920 waren er op 3300 adressen 22 gezinnen met de aanduiding 'isr.'

Over bewoner Johan Frederik Haars is weinig mee te delen. Hij kwam waarschijnlijk uit Duitsland, want op Internet staat hij in een genealogie als Johan Fridrich (Fredrik) Haars omschreven, gehuwd met Tijmetje (Tijn Mietje) van Zomerén. Haars was commies 2e klas bij de Accijnzen. Er hebben in Rhenen vaker verschillende belastingambtenaren gewoond. Over Van Noort en Kramer: zie de tabel.

Over Van Beijnum is meer te vertellen. Jan van Beijnum was bakker in Wageningen; hij kocht in 1889 van Kramer het perceel F 200. Zijn zoon Derk (Dirk) trouwde in 1890 met Roeloffina Alida van Altena, een dochter van het toenmalige

logementhoudersechtpaar Van Altena-Van Dolderen van 'De Koning van Denemarken'. In 1889 werd zijn aanvraag voor de bouw van een brood-, koek- en banketbakkerij door de gemeente goedgekeurd. In 1895 werd een grote verbouwing uitgevoerd, waarbij aan de westzijde een aangrenzend huis en een schuur, gelegen aan de Bouwhuisstraat, aan het vergunning gekregen voor de bouw van een broodbakkerij: 'de bakkerij zal worden gebouwd in een perceel in de kom der gemeente. Het perceel is geheel van steen gebouwd enz. enz. De oven zal verwarmd worden met hete lucht. De schoorsteen wordt geheel van steen opgebouwd. Er zullen hoogstens 3 personen in werkzaam zijn', en 'de bakkerij zal worden gebouwd in een perceel in de kom der gemeente. Het perceel is geheel van steen gebouwd enz. enz. Het betrof hier een perceel aan de Heerenstraat (F 187), waar de huisarts dr. Pieter Boodt van 1842 tot 1896 gewoond had, op de hoek van de Kruisstraat (zie ABR 350 en 360; Rh 72). In 1904 mocht Derk een rijwielstandaard op de stoep van zijn winkel plaatsen, in 1905 kreeg hij vergunning voor de verkoop van alcoholhoudende drank, anders dan sterke drank. Hiermee is dus de bekende Lunchroom van start gegaan. Het liep echter niet zo glad, want in 1912 waren er klachten wegens de verspreiding van rookvuil en walm. In een nieuwe Hinderwetvergunning werden strengere eisen vastgelegd: de schoorsteen van de 'oven der bakkerij' moest worden vernieuwd tot een hoogte van 14 m 20 cm boven de begane grond van het perceel F 1032 (was F187), bewoond door kruidenier H.A. Kruuk. Deze buurman was kennelijk ook de klager. Kruuk werd opgevolgd door de bekende kruidenier Jaan de Groot, met latere schoonzoon Hannes Visch. In 1917 kwam er in de bakkerij een tweede oven bij. Roeloffina heeft als 'bakkersbedrijfdoende' nog tot 1937 het bedrijf geleid, waarna de zaak werd verkocht aan haar zoon Jan Albertus. De banketbakkerij-lunchroom werd in 1939 nog geheel gemoderniseerd, met grote etalageruiten en een automaat met 2 rijen van 10 deurtjes, vlak voordat ook dit pand in mei 1940 in een ruïne veranderde.

F 187

Intussen had Reijer van Dam, bakker en tapper, geboren in Rhenen, zich in 1915 gevestigd in de Kruisstraat 10; Van Beijnum was immers verhuisd. Volgens de verkregen Hinderwetvergunning van 1915 zouden er hoogstens 3 personen werkzaam zijn. Eigenaar van het perceel was nog steeds J. Jordens/Van Beijnum c.s. te Wageningen. Overigens was Reijer een echte ondernemer. Hij had in 1889 reeds een vergunning gekregen voor een broodbakkerij aan de Nieuwe Veenendaalseweg, later Café de Driehoek. Voorts heeft hij in 1900 een Hinderwetvergunning gekregen voor een bakkerij aan de Rijnbarrière, dus helemaal onderaan de Rijnstraat. Er zou daar hoogstens met 2 personen in worden gewerkt (zie ABR 432). In 1906 stichtte hij een bakkerij aan de Trambaanweg, en dus één in de Kruisstraat. Hij zou hier

niet lang blijven, want Jordens/Van Beijnum verkochten het pand in 1920 aan Willem Frederik van Hees (Fré van Hees), koperslager. De bestaande bakkerij werd verbouwd tot koperslagerswerkplaats. De bouwvergunning is van 1921 en de Hinderwetvergunning van 1922. Het werk werd uitgevoerd door J.R. Lammers J.W.zn.; de begroting bedroeg f 400,=. Van Hees heeft hier tot aan de verwoesting in de meidagen van 1940 gewerkt.

De aanduiding F 200 slaat op het kadastrale nummer anno 1832. ABR 432 betekent de betreffende afbeelding in het boek 'Achter Berg en Rijn' (Rhenen 1981).

GERAADPLEEGDE BRONNEN

De geraadpleegde bronnen zijn grotendeels dezelfde als vermeld bij vorige artikelen in de rubriek 'Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners', verschenen in Oud Rhenen in de periode 2012-2015. Belangrijke bronnen met informatie over eigenaars en bewoners van de huizen vormen ook dit keer weer de kerkrekeningen, stadsrekeningen, transporten voor het gerecht van Rhenen, notariële archieven en de geboorte- en overlijdensaangiften bij de Burgerlijke Stand. In laatstgenoemde bronnen wordt vermeld in welk huis iemand geboren of overleden is. Degenen die aangifte doen zijn vaak de naaste burens.

Deze bronnen kunnen alle worden geraadpleegd in het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht (RHC ZOU, Archieftoegangen No.'s 63, 66 en 152, en de Burgerlijke Stand Registers). Overige bronnen, die specifiek werden geraadpleegd, zijn o.a.:

- Wat betreft het Staatse leger zie o.a. www.bossche-encyclopedia.nl, rubriek: bronnen, met als subrubriek: Inkwartiering. Het Staatse Leger, deel VIII. Het tijdperk van de Spaanse Successieoorlog, 1702-1715 (3 banden) door dr. J.W. Wijn, uitgegeven door Martinus Nijhof in 1964.
- Het Staatse leger, deel VII. Periode (1688-1702) door F.J.G. ten Raai, uitgegeven door Martinus Nijhof in 1950.
- In de stadsrekeningen van Rhenen, Oud Archief Rhenen, Toegang 152, Inv. No. 189 e.a., zijn in de periode 1752-1761 diverse betalingen te vinden aan Dirk Willem Volhart voor geleverd metselwerk en beheer van de brandspuiten.
- Ad J. de Jong, Familiewapens in Zuidoost Utrecht (Voorthuizen 2015), p. 25-36. Hierin een overzicht van het werk van Martinus Christianus Volhardt; tevens zijn alle familiewapens uit Genealogia Klerckiana afgebeeld.
- Over de opdrachten aan M.C. Volhart (Volhard) met betrekking tot het opschilderen in 1775 van de tekstborden in de Cunerakerk, zie de Politieboeken (Raadsnotulen) van de Stad Rhenen. Oud Archief Rhenen, Toegang 152, Inv.No. 32, folio 37, en Inv.No. 32, folio 89.
- Over de lichamelijke gesteldheid (lichaamsgebrek) van Volhard in 1785 zie idem, Inv.No. 34, folio 101.

BEWONERS EN EIGENAREN VAN RHENEN F 200

Jaar	Kadaster	Adres	Bewoner	Beroep	Eigenaar
1750	-	-	Wed. Burgem. Dirck van Ommeren	-	Wed. Burgem. Van Ommeren
1779	-	Kruisstraat 185	Cornelis Puijk	-	kinderen burg. Van Ommeren
1793	-	-	Johan Schuurman	-	Jan Booms
1801	-	-	Adolf Koppeling en Gerret vd Weerd later wed. Van Daalen	-	Adolf Koppeling en Gerret vd Weerd
1809	-	Kruisstraat 185	wed. Willem van Daalen, J.C. van Brien	wolspinster	wed. Gerret vd Weerd
1812	-	Kruisstraat 185	Dirk Roelofs	koopman	wed. Gerret vd Weert
1830	F 200	Kruisstraat 185	Mozes Salomon vd Horst g/m Eva Cohen Ridmeester, 2 zonen	kooplieden	wed. Gerret vd Weert
1839	F 200	Kruisstraat 185	Johan Frederik Haars g/m Tijn Mentje van Soomeren	commies b/d Accijnzen	wed. Gerret vd Weert
1850	F 200 > F 814	A 180	Gijsbert Dirk van Noort g/m Geurtje van Dijk (1847 erfpacht van de Kerk)	schilder	De Herv. Kerk
1883-1889	F 200 > F814	A 180	Gijsbert Kramer g/m Gerritje Bovenschen	huis- en rijtuig schilder	Gijsbert Kramer
1889-1907	F 814 > F 978	Kruisstraat 180	Derck van Beijnum (uit Wageningen)	broodbakker	Jan van Beijnum cs. J. Jordens g/m Jacoba van Beijnum
1907-1920	F 978	Kruisstraat A10	Reijer van Dam	broodbakker	Jacob v. Beijnum wed. Jordens
1920	F 978	Kruisstraat A10	Willem Frederik van Hees	loodgieter, koperslager, electriciën en winkelier	Willem Frederik van Hees
1940, mei	verwoest	Kruisstraat 10	Willem Frederik van Hees		onteigend, naar Gemeente Rhenen

- De veilingcatalogi uit 1808 en 1842 m.b.t. de tekenwerken in kleur door M.C. Volhard van Surinaamse planten, vogels en insecten zijn te vinden op Internet.
- De ongedateerde brief van wagenmaker Adolf Koppeling, waarin hij aangeeft zijn zaak te willen verkopen, is te vinden in het Stadsgerecht van Rhenen, Toegang 66, Inv.No. 838-1 (was 603).
- Wat betreft de eigenaren en bewoners in de 19^e en 20^e eeuw, zijn verder geraadpleegd: Burgerlijke stand en bevolkingsregisters te Rhenen; en

- Kadastrale veldwerken en -leggers te Rhenen
- Google op Geldenhuys Klerck

NOTEN

- ¹) ABR staat voor het boek '*Achter Bergen Rijn*' van H.P. Deys 1981

‘Tabak verbouwen, dat was niks voor mij. Paarden dat was alles.’

Voormalig stalhouder Arie van de Heuvel vertelt.

Jan Maarten Doorman en Ben W. van Laar

Arie van de Heuvel vertelt in zijn keuken, herfst 2015.

Wolspinnerij Frisia in Veenendaal en de jonge Arie moest vaak mee om te helpen. Vooral in de oorlogsjaren, toen de vrachtwagen op gas reed, dat verkregen werd uit een met

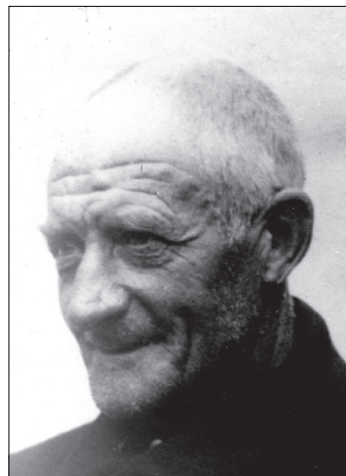
Arie van de Heuvel is geboren op 29-12-1929 in Gelders Veenendaal aan de Eenvoudlaan. In die tijd was er voorbij de Eenvoudlaan geen bebouwing en je keek zo uit over de landerijen.

Zijn vader was Willem van de Heuvel en zijn moeder Cornelia Wilhelmina Hendriks. Als jonge man wilde vader naar Amerika, maar dat mocht niet van opa. Hij werd chauffeur op de vrachtwagen van de

berkenhout gestookte gasgenerator. Arie deed dan dienst als stoker.

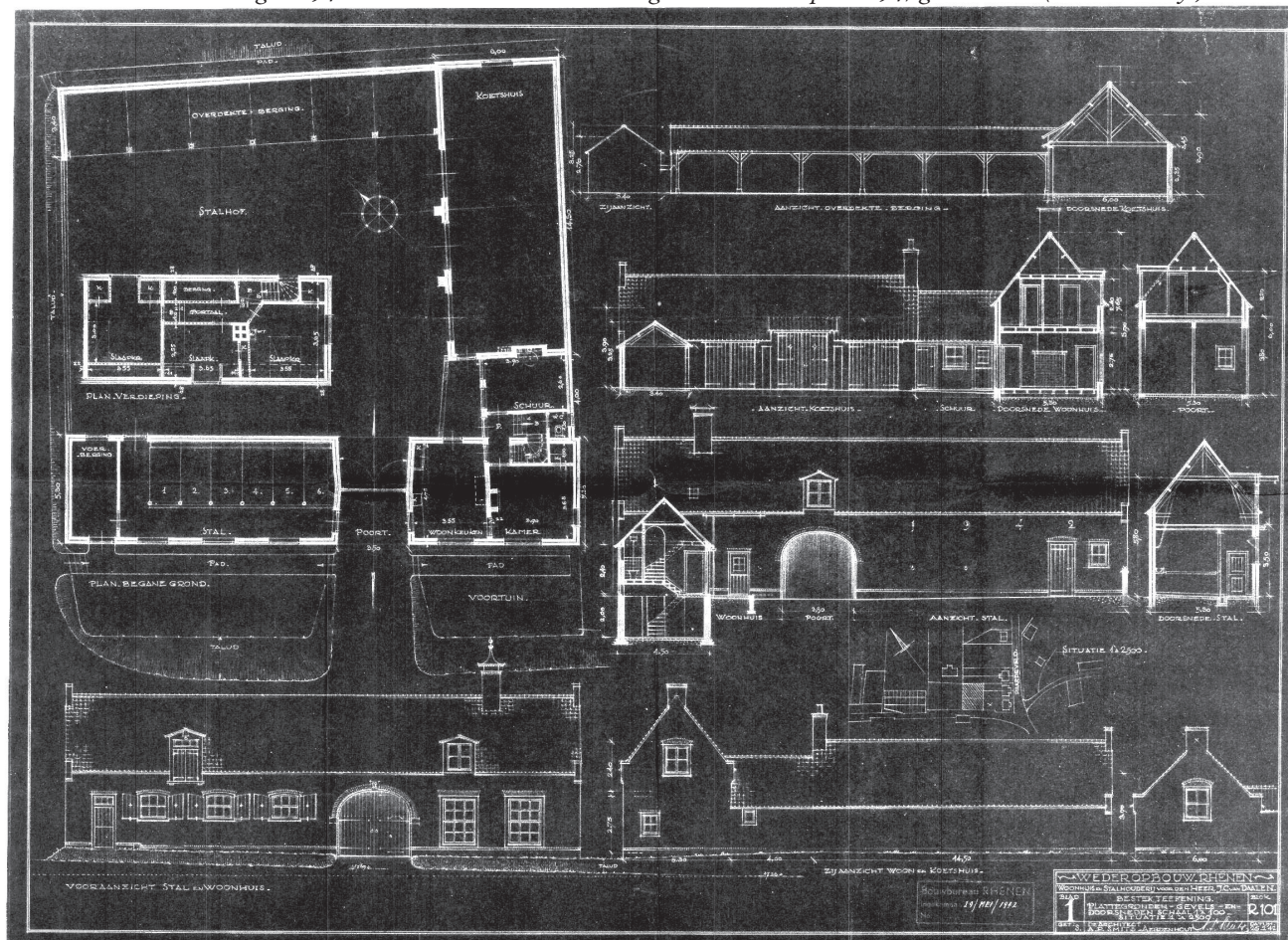
Arie had er een hekel aan, hij hielp liever in het boerenbedrijf en werkte al op 15-jarige leeftijd bij een tante in Groenekan, die daar een boerderij had. Hij was een buitenmens en ging graag met dieren om.

Na de oorlog hielp hij hier en daar met het melken van koeien bij mensen die hulp nodig hadden, onder andere bij Jan de Kloet, die in de buurt van de huidige Beukenlaan woonde, en bij mevrouw Spies aan de Nieuwe Veenendaalseweg (wiens boerderij stond op de plaats van

Marinus van Daalen

De bouwtekening uit 1942 van Van Daalen aan de Kuilweg. De bouw werd pas in 1947 gerealiseerd. (Coll. H.P. Deys)

De schimmels met het tuig voorzien van zilverbeslag, werden gebruikt voor de trouw-coupé. Hier met de koetsiers in vol ornaat

het appartementengebouw tegenover het gemeentehuis). Ook werkte hij bij de stalhouderij van Marinus van Daalen in Rhenen aan de Kuilweg. De stalhouderij is gebouwd in 1947. Het plan voor de bouw stamde uit 1942. Voorheen woonde Van Daalen in de Rijnstraat en de stallen waren in de Koningstraat. Het pand liep door tot in beide straten.

DE STALHOUDERIJ

Het omgaan met paarden was hem geheel toevertrouwd. De stoeterij bestond uit 6 paarden, 5 landauers, een trouwcoupé en een rouwkoets.¹

Door een tragisch ongeval is Marinus om het leven gekomen en kwam Arie in vaste dienst. Enige jaren later trouwde hij met Hermien Rijksen, de weduwe van Marinus.

Het meeste werk bestond uit trouw- en rouwrijden. Voor het rijden van de andere koetsen had Arie hulp van mannen die bijvoorbeeld gepensioneerd waren, zoals Sander van Veenendaal, Hent van Beijnhem, Hamp Wisgerhof, Cees

van Wijk en Jan Hoevelaken. De laatste was vroeger eigenaar van de stalhouderij en verkocht die aan Marinus van Daalen. Doordat zij een groot gebied bereikten waren zij vaak hele dagen op pad. Het ging zelfs tot Arnhem, Zeist, de Betuwe en Barneveld.

Het werk aan de paarden en tuigen vergde veel tijd. Drie keer per dag kregen de paarden haver met lijnzaaddoppen. Daar kregen ze een mooie glanzende huid van. 's Avonds om negen uur werd hooi met water in de krib gedaan. Koud water was uit den boze. Dat was niet goed voor de ingewanden. De tuigen moesten worden ingevet met een speciaal vet dat uit Amsterdam kwam. Ieder paard had zijn eigen tuig dat in de tuigkamer hing,

waar gestookt kon worden om het vet goed in het leer te laten trekken. Het koper- en nikkelbeslag moest worden gepoetst. Verder moesten de koetsen schoon worden gemaakt. De ruiten werden gezeemd door Hermien, zij kon dat streeploos. Regelmatig kregen de assen een smeerbeurt. Dat was een zorgvuldig karwei, waarbij de wielen werden verwijderd en na het smeren opnieuw geplaatst en afgesteld.

Uiteraard stond de verzorging van de paarden voorop. Eerst de paarden en dan pas kon er gegeten worden. Zij moesten worden geborsteld en zo nodig werden de benen gewassen. Controle van de hoeven was noodzakelijk en bij sneeuw en ijs werden de ijzers voorzien van scherpe inzetstukken, zogenaamde klopstiften. Als de paarden op stal stonden gingen er oude versleten stiften in, die bij het uitrijden werden vervangen door scherpe stiften. Deze stiften waren makkelijk te vervangen in tegenstelling tot draaistiften, de z.g. 'kalkoenen', die als ze versleten waren, moeilijk te verwijderen waren.

NIET ZONDER GEVAAR

Het was een beroep dat niet zonder risico's was. Zo gebeurde het eens dat Arie een lijkst moest halen in Ochten en het stoffelijk overschot naar Tiel moest brengen. Daarna naar huis, in het donker. Op een kruispunt wist Arie niet meer of hij links of rechts moest. Verlichting was er in die tijd niet. Het paard echter gaf aan dat hij een andere richting op wilde dan Arie uiteindelijk wilde nemen. Ten einde raad liet hij de keuze aan het paard. Het paard had gelijk en zij kwamen veilig thuis.

Het zal ongeveer in 1948 zijn geweest toen Arie een keer met de rouwkoets in de Betuwe was, om vanaf het ziekenhuis in Tiel, een stoffelijk overschot naar Ochten

De stalhouderij aan de Kuilweg (fotocoll. H.P. Deys)

Arie en Hermien op hun trouwdag voor de koets op de Kuilweg. De twee schimmels, Dirk en Gijs, dragen het tuigwerk dat ooit van de Duitse keizer Wilhelm II was.

te brengen. De rit ging altijd via de veearts Angelino in Ochten, waar Arie de dekkleden op de paarden legde. Anders werden de paarden te bezweet. Toen Arie weer wilde vertrekken vertelde de dienstbode hem dat de pont naar Rhenen door het hoge water uit de vaart was genomen. Het was slecht weer en het sneeuwde. Arie besloot richting Elst en Amerongen te gaan, wellicht lag daar de pont nog in de vaart. De paarden 'Hampie' en 'De Fries' stonden voor het rijtuig. En zo ging het over de dijk richting het Ingense veer. Door de sneeuw kregen de paarden steeds klonten onder de hoeven, waardoor het gevaar ontstond dat de paarden zwikten. Steeds moest de sneeuw onder de hoeven verwijderd worden. Door met een hamer tegen de hoefijzers te slaan viel de sneeuw eraf, maar ook de 'klopstiften' vielen eraf (puntige stiften

Op de binnenplaats van de stalhouderij. Op de bok; Hent van Beijnhem, zoon Jurrie van Daalen, Arie van de Heuvel. In de koets van links naar rechts; Hamp Wisgerhof, mevr. Kallen-de Kroon, Sander Veenendaal, Jan Hoevelaken, Hermien van de Heuvel-Rijksen. Bij de paarden staat zoon Hannes van Daalen.

die in de hoefijzers geslagen werden tegen het uitglijden bij sneeuw en ijs). Arie moest ze uit de sneeuw vissen en er weer inslaan. Het werd een zware tocht. Op een bepaald moment viel Hampie. Tot overmaat van ramp brak hierdoor ook nog de 'spinnekop', waardoor de paarden het rijtuig niet goed tegen konden houden. Uiteindelijk bereikte Arie het veer bij Ingen, dat gelukkig nog in de vaart was. Omdat de spinnekop kapot was, moest Arie het rijtuig zien af te remmen bij het afrijden van de veerstoep naar de pont. Hij zette tegen de kont van ieder paard een voet en zo lukte het hem heelhuids op de pont te komen. Vanaf de pont naar Rhenen ging het beter, maar het was laat in de nacht voor hij thuis was.

Het tuigwerk kocht Arie vaak op veilingen en verkopen. Zo was er een verkoping bij Ipenburg in Doorn, een bekend en zeer ervaren restaurateur van koetsen. Daar kocht Arie een mooi tuig met zilverbeslag, dat nog van de Duitse keizer Wilhelm II was geweest. Het werd gedragen door de schimmels voor de trouwcoupé.

In de jaren vijftig was het gebruikelijk dat de studenten in Wageningen zich bij feestelijke gelegenheden per koets lieten vervoeren. Arie heeft jarenlang gereden voor de studentenvereniging Ceres. Dat was vaak een heel spektakel. Met een stuk of tien rijtuigen en karren ging het hele spul een keer naar de kermis in Nijmegen. Dat ging natuurlijk met de nodige drank en sigaren gepaard. Wel was de regel

dat wie er afviel maar op eigen gelegenheid thuis moest zien te komen. In Zetten mocht niet gestopt worden, dat was te gevaarlijk, want daar was een tehuis voor meisjes die niet goed oppasten. Arie heeft nog goede herinneringen aan de studenten. Bij het 100-jarig jubileum van Ceres kreeg hij nog een uitnodiging. Zij waren hem niet vergeten. Hij waardeerde het zeer, maar gezien zijn leeftijd zag hij van de uitnodiging af. *'Ik hè noot geejn armoei gehad mè die jonges.'*

De paarden werden ook gebruikt voor het boerenwerk en voor bosarbeid, zoals het uitslepen van gekapte bomen onder andere bij het landgoed Prattenburg. In die tijd werden de bomen gebruikt voor heipalen en mijnhout. Niet elk paard was hiervoor geschikt. De 'Dikke Bles' wel. Als de te slepen boom achter een stronk bleef hangen, bleef de 'Dikke Bles' stil-

De boerderij van Arie van de Heuvel in 'De Tangh' aan de Utrechtsestraatweg, voordat het fietspad was aangelegd (fotocoll. H.P. Deys)

staan, terwijl de 'Dunne Bles' maar bleef rukken en trekken, wat niet zonder gevaar was. Hij was niet geschikt voor dit werk, maar was een lief dier. En hij wilde ook altijd voorop lopen. De 'Dikke Bles' echter kon bijten en van voor en achter slaan, maar Arie had er geen moeite mee. Hij was de baas en het paard haalde bij hem geen kunsten uit. De paarden hadden zo hun eigen karakter. 'Hampie' en 'De Fries' liepen altijd voor de rouwkoets. Zij hadden een rustig karakter. Als er nieuwe paarden moesten worden aangeschaft, dan waren ze ongeveer vier jaar oud. De leverancier was de paardenkooper Rik van de Weerd uit Ede, die ze weer in Zwolle kocht. De oude paarden werden verkocht. De 'Dikke Bles' moest Arie jammer genoeg "voor de dood verkopen". Het paard was niet te vertrouwen. De 'Dunne Bles' heeft een goede oude dag gehad bij een zwager in de wei bij het jonge vee.

De Landauer (foto uit 'Rijtuigen op het spoor')

NAAR DE BOERDERIJ

Maar het gebruik van rijtuigen nam in de jaren vijftig af. De auto won het voor trouwerijen en begrafenissen. In het begin van de jaren zestig besloten Arie en zijn vrouw het pand aan de Kuilweg te verkopen. Nic Drost werd in 1962 de nieuwe eigenaar. De rouwkoets werd verkocht aan de firma Hooijer in Renkum. Arie vertrok met zijn gezin naar de boerderij in De Tangh, dat eerst gehuurd en later werd gekocht en waar hij nu nog woont.

De boerderij stamt uit 1884. De tabaksschuur is ouder en wordt al omschreven in 1852 als Willem Hermanus Schramm deze schuur verkoopt aan Otto Schramm. In 1884 is ook de schuur in oostelijke richting verlengd.

Het pand werd diverse malen verkocht en toen het gezin Van de Heuvel de boerderij betrok, was het in eigendom van mevrouw Holdert-de Haas. Daarvoor woonden onder andere Jan Mol, tot 1939, en daarna Roel van Appeldoorn er.

Mevrouw P.A.J. Holdert-de Haas, woonde in Genzano di Roma, in Italië. Haar eerste man, R.H. van Woudenberg, was eigenaar van het pand geweest sinds 1910. Na zijn overlijden was zijn weduwe eigenaresse gebleven. Niet lang voor haar overlijden in 1969 op 95-jarige leeftijd is het pand door Arie en zijn vrouw aangekocht.

De tweede man van mevrouw Holdert-de Haas was Tony Holdert, een jongere broer van de eigenaar van De Telegraaf, en een telg uit de drukkersfamilie Holdert uit Amsterdam.

Het contact met mevrouw Holdert-de Haas liep via de rentmeester van de Rhenensche Cultuur Maatschappij, Jaap Post (limonadefabrikant). Het land, dat bij de boerderij hoorde, liep van de Utrechtsestraatweg tot aan het tussenpad in de Tangh. Verder werd bouwland gepacht op de Reumers, van de toenmalige grondeigenaren Sandbrink en Leccius de Ridder. Een deel van dat bouwland was in handen van de N.V. Rhenensche Cultuur maatschappij. Eind jaren zeventig, zorgde de toenmalige wethouder, Henny van Wijk-Verwoert, ervoor dat Arie en Hermien de grond in erfpacht kregen.

Arie nam nog twee landauers mee, waarmee hij nog enige tijd heeft gereden. Verder had hij wat vee, o.a. een stuk of 45 mestvarkens, en een veertiental koeien en wat kippen. De koeien werden ingeschaard in de gemeentewei in de uiterwaarden. Voor de boeren in Rhenen waren de Achterbergse weilanden te ver,

zodat zij aangewezen waren op de uiterwaarden langs de Rijn. Het beperkte hen wel in het aantal koeien omdat de beschikbare ruimte gering was. Bij de boerderij werden stallen bijgebouwd en de binnenplaats werd door Arie eigenhandig bestraat met klinkers van De Kroon uit Remmerden. Doordat de boerderij in een smeltwaterdal ligt, was er voorheen regelmatig wateroverlast en was de binnenplaats toen slecht begaanbaar. In het midden staat nog de enig overgebleven fruitboom van het oude ras 'Ijsbout', een van de lekkerste stoofperen.

Arie was nog veel weg met de rijtuigen. Door ziekte van zijn vrouw werd dat moeilijker. Er is toen besloten de paarden en rijtuigen weg te doen en een tractor aan te schaffen. Het werd een McCormick. Hierdoor kon Arie meer bij huis zijn.

Een beetje tot verdriet van hem, want hij hield meer van paarden dan van tractoren. Hij was en is een echte paardenman en kende ze van haver tot gort.

Later, na het overlijden van zijn vrouw, is Arie altijd het boerenbedrijf blijven uitoefenen. In de stallen staat 's winters nog wat jongvee. Verder huizen er overal in de stallen boerenzwaluwen, waarvoor hij nestgelegenheid heeft gemaakt. Verder komt er regelmatig een buizerd een kip 'halen'. "Ja, die hoort er ook bij", hoewel Arie wel moeite heeft met de tafelmanieren van de buizerd. Hij begint namelijk al te eten als de kip nog leeft en dat stuit Arie tegen de borst. Het zijn ten slotte zijn kippen, waar hij ook aan is gehecht. Arie geniet nog elke dag van het leven samen met zijn trouwe viervoeter 'Boes' aan de Utrechtsestraatweg, hoewel het nu in een wat rustiger tempo gaat.

Noten

- 1). Omrent de herkomst van de naam Landauer heerst verdeeldheid. Men vermoedt dat dit rijtuig zijn naam dankt aan de plaats Landau, waar omstreeks 1840 een rijtuig gebouwd werd met een kap die open- en dichtgeklapt kon worden. Er zijn echter ook aanwijzingen dat de naam in verband moet worden gebracht met de Engelse rijtuigbouwer Landow. Het was een rijtuig met grote kwaliteit, dat meer dan honderd jaar dienst heeft gedaan.

Bronnen;

- G. Ipenburg, *Rijtuigen op het spoor*, Kampen 1992.
- H.P. Deys en Fred Vogelzang, *Rhenen, geschiedenis en architectuur*, Zeist 2010.
- Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht, gemeentearchief Rhenen toegang 244 inv. nr. 2916-2918
- Mevrouw W. H.P.M. Verwiel-Sandbrink, Howick, Zuid Afrika

Alle foto's, anders dan omschreven, zijn uit de collectie van Arie van de Heuvel.

Ploegen op de Reumers. Op de achtergrond de Nieuwe Veenendaalseweg met oude beukenbomen (coll. mevr. W.H.P.M. Verwiel-Sandbrink)

N.V. Rhenensche Cultuurmaatschappij.

De N.V. Rhenensche Cultuurmaatschappij is opgericht op drie november 1906 door drie van de zeven nakomelingen van de in 1878 overleden Dedrikus Franciscus Sandbrink, apotheker en Petronella Ramondt, met als doel het uitoefenen van boscultuur, landbouw en grondontginning, voor een periode tot 31 maart 1932.

Het betrof bosgrond en landerijen op de Reumers, de Lijstereng, de Donderberg en de Koerheuvel, in totaal 59 ha.

Het gestorte kapitaal was f20.000,-, verdeeld in 40 aandelen.

De oprichters waren Jan de Haas, gehuwd met Deliana Dedrica Sandbrink, 20 aandelen, Jacobus Gerardus Sandbrink, 10 aandelen, en Anske Gerben Lamminga, gehuwd met Jacoba Maria Sandbrink, 10 aandelen.

Op 31 maart 1932 werden de statuten van de maatschappij gewijzigd. Er bleven twee aandeelhouders over, namelijk mevrouw P.A.J. Holdert-de Haas en de heer Jacobus Gerardus Sandbrink. Na het overlijden van J.G. Sandbrink op 30 november 1933, was mevrouw P.A.J. Holdert-de Haas de enige aandeelhouder.

Directeur/rentmeester was Jaap Post, limonadefabrikant in Rhenen. Na zijn overlijden in 1956 nam Dirk Sandbrink, de zoon van J.G. Sandbrink, deze functie over.

Mevrouw Holdert-de Haas was de weduwe van Tony Holdert (de oprichtersfamilie van het dagblad De Telegraaf) en eerder weduwe van Rutger van Woudenberg. Zij was een nicht van Jacobus Gerardus Sandbrink, en overleed in Rome in 1969.

Tussen 1968 en 1980 werden de landerijen in gedeelten verkocht aan de gemeente Rhenen, die uitbreidingsplannen had in westelijke richting.

Op 31 december 1981 werd de Rhenensche Cultuurmaatschappij geliquideerd.

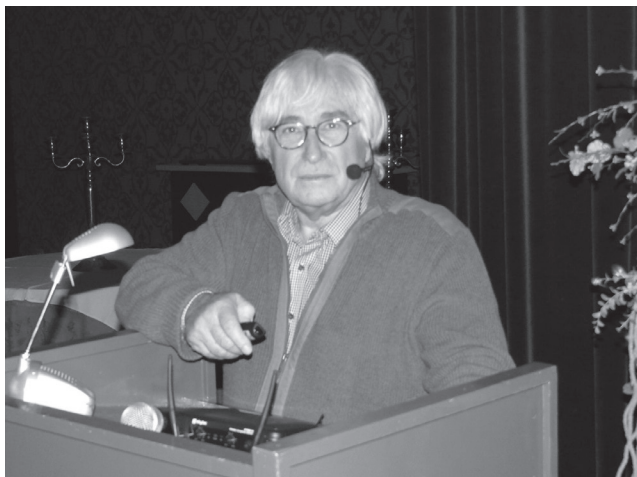
Jaarverslag 2015 van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o.

Tal van activiteiten zijn in 2015 door alle vrijwilligers binnen de HVOR uitgevoerd naast de vaste agendapunten van de Vereniging zoals de lezingen, het verenigingsblad *Oud Rhenen* en de dinsdagsociëteit. We noemen hier de werkzaamheden in de verschillende werkgroepen, maar ook projecten, veelal in samenwerking, zoals het project “75 jaar Slag om de Grebbeberg” met de gemeente Rhenen. Het ledenbestand bedroeg 558 leden in december 2015 en het aantal leden loopt licht terug, reden om aandacht aan de ledenwerving te schenken.

LEZINGAVONDEN

De lezingavonden zijn steeds goed bezocht; een enkele maal kwamen ca 60 bezoekers, maar vaak kwamen 80 of meer bezoekers naar de presentaties met zeer uiteenlopende titels.

De lezingenserie werd op dinsdag 20 januari 2015 geopend

Toon Blokland tijdens zijn lezing over de boordschutter F.A. Mc Cluskey

met een presentatie door de heer Bernier Cornielje, voorzitter van Stichting ‘De Greb’, over de Eerste Wereldoorlog. Zijn verhaal werd afgewisseld met fluitspel. Na afloop schonk de heer Hans Brons een tekening met een oorlogstaferel getekend door Van Uhm aan de H.V.O.R. e.o.

Op woensdag 25 februari deed Toon Blokland, actief lid van de Werkgroep Elst en Remmerden, verslag van zijn onderzoek naar de achtergrond en de herkomst van de in WO II omgekomen boordschutter F.A. Mc Cluskey. Blokland is erin geslaagd de familie van Mc Cluskey te traceren en is zelfs samen met burgemeester J.A. van der Pas naar het Ierse Balleymoney gereisd om de familie van Mc Cluskey te ontmoeten en kransen te leggen.

Aansluitend aan de Algemene Ledenvergadering op 17 maart 2015 vertelde Jan van Doesburg over het Geheim van de Heimenberg. Met een boeiende presentatie over de le-

gende van Cunera en het aardmonument op de Grebbeberg werd een tipje van de sluier van dit geheim opgelicht.

Een extra lezing in het kader van de herdenking van Tweede Wereldoorlog werd op 22 april gehouden door de heer ir. Harm Post over het onderwerp ‘De weg van de Wederopbouw’. Harm Post is landschapsarchitect en voorzitter van de Stichting Wederopbouw Architectuur Renkum.

Na de zomer startte de najaarscyclus met het Historisch Café op 22 september. De verschillende activiteiten van de HVOR werden hier belicht door achtereenvolgens Lex Mulder, die een fotopresentatie van Leo Schoonhoven van commentaar voorzag, Nees van den Oosterkamp van de werkgroep Elst en Remmerden en Pim Strous over het Stadsrechtenproject. Na de pauze vertoonde Henny Boor de resultaten van Virtueel Rhenen; Ad de Jong werkt (samen met Henk Deys) aan de geschiedenis van belangrijke woningen in Rhenen en Ton van Drunen gaf een overzicht van activiteiten van de Werkgroep Archeologie Rhenen.

Donderdag 29 oktober hield de heer ir. Hans Poesse een lezing over Rhenendael, waarin hij de geschiedenis van deze locatie vanaf ca 1910 behandelde als medebewoner en voorzitter van de Vereniging van Eigenaren.

Mevrouw Karin Sitalsing verhaalde op 18 november in Elst over de Surinaamse Boeroes, een groep emigranten uit Nederland die omstreeks 1845 naar Suriname vertrok onder leiding van Ds A. v.d. Brandhof uit Elst.

Tenslotte sloot de heer W. Baars, secretaris van het M.A.C.R.O.-bestuur, de lezingenserie af met een presentatie over 70 jaar M.A.C.R.O. in Rhenen. De Motor en Auto Club Rhenen en Omstreken is in 1945 opgericht en heeft op meerdere locaties in Rhenen de motorcrosswedstrijden georganiseerd. De laatste jaren worden 4 wedstrijden per jaar op Kwintelooyen gehouden.

De jaarlijkse motorcrosswedstrijd van de M.A.C.R.O op Hemelvaartsdag bij Kwintelooyen

TIJDSCHRIFT OUD RHENEN

In 2015 verschenen 4 afleveringen van *Oud Rhenen* in plaats van de gebruikelijke 3. Ook dit jaar werd weer speciale aandacht geschonken aan oude stenen panden in de binnenstad, maar ook aan de Tweede Wereldoorlog, de Zandheuvel en de Cuneratoren.

HET BESTUUR VAN DE HVOR

Het bestuur van de HVOR vergaderde in 2015 negen keer. Belangrijke onderwerpen naast de vaste onderwerpen financiën, lezingen, Oud Rhenen en de werkgroepen waren het project '75 jaar Slag om de Grebbeberg', het stadsrechtenproject, het monument op de Paltshof, ontwikkelingen rond het museum en enkele fototentoonstellingen.

ACTIVITEITEN

Het project '75 Slag om de Grebbeberg' was in augustus 2014 gestart en ook in 2015 voortgezet met diverse manifestaties. Op 25 januari werd de tentoonstelling 'Mobilisatie

Burgemeester Hans van der Pas overhandigt het naambord 'Rhenen' aan de commandant van het 45e pantserinfanteriebataljon uit Havelte, de rechtsopvolger van het 8e regiment infanterie (8 R.I.)

Pim Strous geeft uitleg aan scholieren over zijn '25 Voorwerpen Tentoonstelling'

Het 'soldatenfeest' in april bij Ouwehands Dierenpark op de Grebbeberg

in Achterberg, Elst en Rhenen in 25 voorwerpen' in Het Rondeel geopend, georganiseerd door Pim Strous. De opening vond plaats in de Cunerakerk in gezelschap van veel belangstellenden, waaronder burgemeester J.A. van der Pas. Voor de basisscholen in Rhenen werd een scholenproject verzorgd met name door Lex Mulder en Piet Hovestad, waaraan alle 9 basisscholen deelnamen. Het programma bestond onder meer uit een les over de mobilisatie en evacuatie, een film in de Commanderij en een bezoek aan de tentoonstelling in Het Rondeel. Vervolgens werd aan groep 7 en 8 van iedere school om een aantal werkstukken gevraagd, die betrekking hadden op de periode 1939-15 mei 1940. De beste werkstukken per school werden vervolgens beoordeeld door een jury bestaande uit de burgemeester, de cultuurcoördinator en enkele H.V.O.R.-leden. De klassen met de beste en origineelste werkstukken verdienden een prijs: zij mochten met een busreis naar het 45e Pantserinfanteriebataljon in Havelte, waar zij de militaire voertuigen konden inspecteren en de stormbaan proberen. Dit bataljon is voortgekomen uit het 8 R.I. dat op de Grebbeberg heeft gevochten. In april vond op de Grebbeberg het soldatenfeest plaats waar de Rhenense burgers, maar ook de basisschoolleerlingen welkom waren. In het voorjaar voltooide de striptekenaar Hennie Vaessen

Piet Hovestad en Lex Mulder voor de klas bij groep 7 en 8 van de basisschool

het stripboek 'Strijd om de Grebbeberg' om daarna voor scholen en in De Tollekamp een aantal workshops stripteekeningen te geven. Veel gegevens en foto's voor dit stripboek zijn door de H.V.O.R. aangeleverd. Het project '75 jaar Slag om de Grebbeberg' werd afgesloten met een grandioos eindfeest op 29 mei bestaande uit een concert van het Gelders Opera en Operette Gezelschap, het Symfonisch blaasorkest van Ons Genoegen en zang van Amira in de open lucht op de Grebbeberg. In het scholenproject zijn 2 werkstukken tot stand gekomen die voor het publiek nog zijn te bewonderen. Er is namelijk een kwartetspel gemaakt door leerlingen van de Willem Teellinckschool dat verkrijgbaar is bij het museum en de H.V.O.R., en er is een videofilm gemaakt die op youtube is te zien ('De Speeltuin' door CBS De Springplank uit Rhenen groep 7/8b).

Tijdens Cuneradag op 13 juni had de H.V.O.R. een kraam met publicaties in de Cunerakerk, waar diverse activiteiten plaatsvonden, waaronder de presentatie van het stripboek 'De halsdoek van Cunera' door Katrijn Kuypers.

Ook op Open Monumentendag op 10 september gaf de H.V.O.R. acte-de-présence met een kraam tussen de smid en het Cuneragilde in de Plantsoenstraat, terwijl 's middags Virtueel Rhenen het Koningshuis presenteerde.

Naar aanleiding van het gereedkomen van de restauratie van het Poortboek uit 1508 van Wijk bij Duurstede is een gezamenlijk stadsrechtenproject van start gegaan van Rhenen, Vianen en Wijk bij Duurstede. Het symposium op 23 oktober in Wijk bij Duurstede, een scholenproject en een tentoonstelling over stadsrechten in Rhenen, Wijk bij Duurstede vormen onderdelen van het stadsrechtenproject. In Rhenen is de tentoonstelling, die door Bert Huiskes en Pim Strous is samengesteld, geopend op 13 oktober 2015 en deze loopt door tot 6 januari 2016. Daarna start de tentoonstelling in Wijk bij Duurstede.

VIRTUEEL RHENEN AFSCHIED EN VREUGD

Afscheid

Weer heeft onze club afscheid moeten nemen van een clubgenoot. Op dinsdag 10 november 2015 overleed onze 'virtuele' clubgenoot Emile van der Spek aan de gevolgen van een verkeersongeluk. Van een rondje fietsen met z'n nieuwe fiets kwam hij niet meer thuis.

Emile meldde zich aan als lid van de werkgroep Virtueel Rhenen in september 2004 en was van harte welkom op de eerstvolgende VR-bijeenkomst op donderdag 4 oktober 2004.

Dat Emile meteen hard aan het werk ging, blijkt wel uit zijn Proeve van Bekwaamheid die hij op 12 januari 2005 aan de clubleden rondmailde. Nee, nog helemaal niets digitaals

of virtueels, maar gewoon tekeningen met potlood en lineaal en precies op maat. De tekeningen van Emile zijn te zien op www.stadrhenen.nl. We hebben dus helaas afscheid moeten nemen van Emile. Hij laat een leegte achter. We missen z'n humor, z'n prachtige verhalen en z'n droge opmerkingen. Vanuit Virtuele Rhenen wensen we An en de kinderen heel veel sterkte en moed om met dit grote verlies om te gaan.

Vreugd

De virtuele stad is klaar!!! Op 7 december 2015 zijn alle 300 objecten in de stad geplaatst door Pieter Vis.

Hulde voor het enorme doorzettingsvermogen en geduld van Pieter. De Cunerakerk, het Gasthuis met de Gasthuiskapel, het Koningshuis en alle drie de poorten zijn te bewonderen. Het model vraagt nog fine tuning op een aantal punten, maar dan is de klus ook echt geklaard.

Tijdens het Historisch Café op 22 september wandelden we door de stad o.l.v. Jaap Klootsema en Henny Boor. De besneeuwde velden zijn inmiddels groen en tussen de keien groeit onkruid. De mooie foto's van Tom Heger staan op de website en zullen binnenkort vervangen worden door filmpjes. Het zou geweldig zijn als de bezoeker van museum Het Rondeel in 2016 zelf door de stad en het Koningshuis kan lopen.

Het Koningshuis is klaar!

Tijdens Open Monumentendag 2015 ontving Gerrit van Nieuwenhuizen, secretaris van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen, de gouden sleutel van het Virtuele Koningshuis. De werkgroep Virtueel Rhenen maakte hem daarmee tot een machtig man: hij heeft de macht om de historische illusie van het verdwenen Koningshuis om te zetten in virtuele werkelijkheid. In de Trouwzaal van het Oude Raadhuis was aansluitend een receptie. Lenette Marvin zorgde voor prachtige harpmuziek. Dit was een feestelijk moment onder het toezicht van burgemeester Hans van der Pas en wethouder cultuur Simone Veldboer. Vanaf 10.00 uur draaide het Koningshuis op een groot scherm in

Overhandiging van de 'sleutel' van het Koningshuis door Henny Boor aan Gerrit van Nieuwenhuizen

de Trouwzaal van het Oude Raadhuis. Geïnteresseerden mochten zelf door het Koningshuis en de tuinen dwalen. In de Rhenense Betuwse Courant verscheen een interview over de making-off van het Koningshuis. Via een skypeverbinding was de maker van het Koningshuis, Marco Christis, ook tijdens het interview aanwezig. Matthijs van Vliet voert momenteel op de achtergrond nog werkzaamheden uit voor het Koningshuis. De nu nog lege kamers worden gevuld met meubels en schilderijen. Verder moet de mogelijkheid om het Koningshuis te downloaden op smartphone en tablet nog uitgewerkt worden.

De wereld van de virtual reality

Op 2 maart 2015 maakten de leden van Virtueel Rhenen kennis met de oculus rift (bril) en kwamen zo letterlijk in de virtual reality terecht. Onze gast was Pascal Serarens. Hij bouwt sinds 2012 aan een virtueel Hummelo in de periode 1900 tot 1940. Naast veel tips gaf hij ons ook de oculus rift waarmee we ons in het vooroorlogse Hummelo waanden, maar deze virtual reality was niet voor elk lid een plezierige ervaring: de draaierigheid was misselijkmakend (sic).

BEELDBANK EN FILMGROEP

Wekelijks werden door de beeldbank en de filmgroep op dinsdagmiddag in de Commanderie fotomateriaal, kranten en films gescand en van metadata voorzien. Veel foto- en videobeelden, tot stand gekomen door Leo Schoonhoven, Bartho Kobus en Piet Hovestad, werden gemaakt van gebeurtenissen, maar ook van bouw- en restauratieprojecten om de oude en nieuwe situatie te archiveren. Zo zijn veel opnamen gemaakt van '75 jaar Slag om de Grebbeberg', de restauratie van de Cuneratoren en de sloop en de bouw van Vreewijk. Regelmatig wordt ook beeldmateriaal geleverd voor tentoonstellingen of organisaties, zoals recent bij restaurant 'Tante Loes'.

DINSDAGMORGENBIJEENKOMSTEN

De dinsdagmorgenbijeenkomsten aan de Kuilweg worden zeer goed bezocht. 35 à 40 leden komen wekelijks gezellig bijpraten, genieten van de koffie verzorgd door Joop Elands en luisteren en kijken naar foto's, films of een presentatie van een van de leden. Ook bezocht de dinsdagmorgengroep het Heemkundig museum Ommeren en fort Rhijnduinen.

WERKGROEP ELST EN REMMERDEN

De werkgroep wordt momenteel gevormd door 9 actieve leden van de HVOR.

Het achterliggende seizoen was een druk seizoen voor de werkgroep en bestond voornamelijk uit activiteiten die verband hielden met het herdenken van de mobilisatieperiode 1939-1940 en de daarop volgende oorlogsjaren 1940-1945. In samenwerking met dorpskrant 'De Hank' verscheen een speciale uitgave 'Elst in Oorlogstijd' en er werden displays

met informatie over gevallen in oorlogstijd geplaatst op de Algemene Begraafplaats in Elst. Hoogtepunt was de ontvulling op zaterdag 25 april van het gedenkteken 'Voor hen die vielen' tegenover 'Het Bestegoed'. Het oorspronkelijke ontwerp uit 1949 was nooit gerealiseerd en kwam in 2014 via Henk Deys in handen van onze werkgroep. Door financiële bijdragen en de inzet van ondernemers uit Elst en omgeving kon het gedenkteken er 66 jaar later alsnog komen.

Het Elster Geschiedenishuis is inmiddels haar derde seizoen ingegaan. Met een opkomst van gemiddeld ca. 50 bezoekers, waaronder zelfs oud-inwoners, voorziet deze activiteit in de behoefte naar een platform om historische informatie met elkaar te delen.

Onderwerpen die aan de orde kwamen of in behandeling zijn betreffen o.a. Elster middenstand, tabaksteelt, oorlogshistorie, voormalige Rijnschool en kunstenaars in Elst.

Lopende projecten betreffen o.a. het in kaart brengen van alle tabaksschuren die ooit in Elst en op Remmerden stonden. Onderzoek naar bewonings- en gebruiksgeschiedenis van grondgebied en het samenstellen van een boek met historisch en recent beeldmateriaal van Elst en Remmerden.

Een ander aandachtspunt betreft de Algemene Begraafplaats in Elst, waarvoor de werkgroep met succes aandacht heeft gevraagd bij de gemeente Rhenen. Restauratie van een aantal historische graven is inmiddels in gang gezet. Ook zal er binnenkort een informatiebord over het ontstaan van de begraafplaats verschijnen.

WERKGROEP ACHTERBERG

De werkgroep bestaat uit 4 leden van de HVOR. Het afgelopen jaar heeft de werkgroep twee lezingen in het Dorpshuis verzorgd. Met betrekking tot het herdenken van de mobilisatieperiode heeft de heer Toon Blokland op 21 mei 2015 de eerste lezing verzorgd. Blokland heeft de Achterbergers en andere belangstellenden vol passie meegevoerd in zijn zoektocht naar de identiteit van sergeant F.A. Mc Cluskey.

Op 12 november 2015 organiseerde de werkgroep de tweede lezing. Aan de hand van oude prenten, schilderijen en foto's hebben we diverse buitenplaatsen, kastelen, boerderijen en de dorpskern van Achterberg bezocht. Na de pauze zijn er vele foto's uit de privécollectie van de familie Koster getoond. Bij deze willen we de activiteitencommissie van het Dorpshuis bedanken voor de inmiddels jarenlange gastvrijheid. Verder wordt er nog steeds onderzoek verricht naar de boerderijen, huizen en hun bewoners.

Ook is er onderzoek verricht op verzoek van de Stichting Saambinding. Vanwege het 70-jarig bestaan van de stichting is men voornemens in februari 2016 een bescheiden boekje uit te geven over het groene houten kerkje aan het Veeneind.

Henny Boor, Nees van den Oosterkamp, Anton de Ridder, Gerrit van Nieuwenhuizen

HISTORISCHE VERENIGING OUDHEIDKAMER RHENEN E.O. FINANCIËEL JAARVERSLAG 2015

Balans per 31-12-2015

bedragen
x 1 €

	31-12-2015	31-12-2014
Activa	4.753	5.909
Bank	37.766	38.026
Kas	253	169
	42.772	44.104
Kapitaal	9.403	-
Algemene reserve	21.077	18.416
Resultaat	-72	2.661
Eigen vermogen	30.408	21.077
Reservering inventaris	3.551	3.552
Reservering projecten	8.813	10.072
	42.772	34.701

Investeringen in 2015:

computer t.b.v. filmbewerking € 593

harde schijf t.b.v. data opslag € 60

Winst- en Verliesrekening

bedragen
in 1 €

	2015		2014
	Werkelijk	Budget	
contributies	11.980	12.825	12.900
subsidies	4.428	1.500	2.000
inkomsten Commanderie	1.200	600	1.525
bijdragen introducees	62	90	99
giften	1.658	1100	1.116
verkoop publicaties	1.168	600	2.098
opbrengst advertenties	1.800	1.600	1.200
rente opbrengsten	286	200	188
overige inkomsten	842	110	449
	23.424	18.625	21.574
oud Rhenen, incl. verzendkosten	10.708	6.710	6.032
nieuwsbrief, incl. verzendkosten	189	220	127
lezingen, incl. zaalhuur en convocaties	1.105	1.400	1.317
kosten PR	-	200	100
inkoop publicaties (incl. presentaties)	1.344	0	1.505
gebruikersvergoeding Commanderie	3.660	4.392	4.392
exploitatiekosten Commanderie	1.483	1.750	1.560
WA- en inboedelverzekering	493	500	-
vergader- en organisatiekosten	834	750	611
kantoorartikelen; portokosten algemeen	435	500	782
bankkosten (ING en RABO)	285	200	198
abonnementen; KvK; webkosten	412	300	314
verhuiskosten	-	2.500	-
overige uitgaven	737	1.363	206
Afschrijvingen meubilair en apparatuur	1.809	1.100	1.770
	23.494	21.885	18.914
Resultaat vereniging excl projecten	-70	-3.260	2.658

Projecten bedragen x 1 €

Saldi Projecten:

	per 1-1-2015	dotaties (ontvangsten)	onttrekkingen (uitgaven)	Resultaat projecten 2015	per 31-12-2015
Virtueel Rhenen	1.533	75	1.131	-1.056	477
Digitale beeldbank	-	-	-	-	-
Maand van de geschiedenis	-	-	-	-	-
75 jaar slag op de Grebbeberg	1.037	4.906	4.804	102	1.139
Cord Otting	7.500	-	-	-	7.500
3 steden	-	-	305	-305	-305
Subtotaal Projecten	10.070	4.981	6.240	-1.259	8.811

Rhenen, 6 januari 2016

Jaap Klootsema, penningmeester

(met dank aan Pieter C. Vis)